

GÁSPÁR DOROTTYA

Az Imperium Romanum és az ókeresztények

Eszmék ütközése és találkozása

I. Bevezetés

A 20. század történelme tele van sóhajjal, szenvedéssel, kínzással, emberirtással és ennek megfelelően vértanúsággal, amellyel kapcsolatban különböző vélekedéseket lehet olvasni, hallani akár még szakemberektől is. Némelyikük gyakran azonosítja Diocletianust vagy általában a római császárokat Rákosival, Sztálinnal vagy épp Ceaușescuval. Ókori holocaustról beszélnek a keresztényekkel kapcsolatban, pedig az ilyen azonosítás igen durva, igen sértő és igen félrevezető, még akkor is, ha tudatlanságból ered. A történelem eseményei soha nem vonatkoztathatók el az adott időszaktól és az adott területtől. Ha a konkrét hátteret nem ismerjük, könnyen ragadtatunk túlzásokra, könnyen jutunk helytelen következtetésekre; elhamarkodott ítéletek, avagy át nem gondolt axiómák hirdetőivé válhatunk.¹

A mai kor embere 'üldözésen' többnyire kínzások, koncepciók pereket végtelen sorozatát érti, amelyeket csak azért kell és kellett embereknek elviselniük, mert bizonyos eszme mellett híven kitartottak és kitartanak.

Hamis párhuzamok helyett ismerjünk meg hát valamit Róma gondolkodásából, eszméiből, eljárásából és az eseményeket színező körülményekből!

II. Kereszténység és pogányság

1. Róma történelme a vallástörténet szemével, avagy az Imperium Romanum Nagy Sándorral² kell kezdeni, aki birodalmi törekvésével a centrum létrehozásán, megvalósításán fáradozik. Rövid ideig sikere van, de a munkát végül Róma fejezi be. Azt is mondhatnánk, hogy Róma történelmi feladata éppen ez: örök érvényűen létrehozni a centrumot és szolgálni a fényt a birodalom nyugati térfelén is.³

A birodalom mind népeiben, mind vallásában, mind földrajzi adottságaiban heterogén. A különbségeken azonban úrrá lesz Róma, hiszen történelem feletti eszmét követ, amely megnyilvánul a történelemben: az egység megvalósítása olyan rítussal, amely fényt hordoz, amely égi, amely szoláris – naptisztelő.

Ezért szemben áll minden olyan rítussal, amely tellurikus – az anyaföldre irányul, vagy amely lunáris – holdtisztelő; jóllehet ezekkel ki is egészülhet.⁴

Magában Rómában is különböző rítusok vannak jelen, s küzdelmük nyomon követhető a történelemben.

A) A mitikus királyság kora⁵

Romulus szoláris papkirály: *pontifex* és *rex* egy személyben. Mint papnak, kezében van a tűz kultusza. Másrészt emberfeletti tulajdonságai vannak, amelyeket az alattvalók éreznek, ezért aztán engedelmeskednek. Feladata, hogy a fizikai létben olyan életet képviseljen, amely túl van az immanencián. A mitikus királyság korában a legfelső hatalmat nem tekintették politikai hatalomnak: a *rex* szakrális lény, pusztá léte a centrum, szimbóluma a Nap (*Sol*). A törvényt Isten adja neki. Lényegileg csak az tekinthető törvénynek, amit az Isten ad. Az ember által alkotott életszabály valójában nem lehet törvény, még akkor sem, ha gyakorlati szempontból hasznos.⁶ Romulus mellett a társuralkodó Titus Tatius, a szabinok királya, tellurikus. Numa Pompilius szabin származású, lunáris. Bevezeti a holdnaptárt.⁷ A tűz őrzése és tisztelete a papkirály kezéből a Vesta-szüzekhez kerül.⁸ Tullus Hostilius született római: a hadi tudomány bevezetésével képviseli a férfi princípiumot, a patriarkális, a szoláris jelleget. Nem véletlen, hogy Róma erősen katonai arculata egész történelme folyamán szembetűnik. Társadalmi életében meghatározó a hősiesség, a hősből levő erő és a hős tisztelete. Ezek lanygulása, meggyengülése és hanyatlása maga után vonja Róma hanyatlását és bukását. Ancus Martius szintén szabin, Numa unokája. Nagypapához hasonló természet: gazdasági ügyekkel foglalkozik, ha ugyan ebben az időben egyáltalán beszélhetünk gazdaságról. Tevékenységének lényege evilági, anyagi dolgokra összpontosul. Az őt követő etruszk királyok – Tarquinius Priscus, Servius Tullius, Tarquinius Superbus – építkeznek. Róma patriciusai földművelők. Az etruszkok ipart űznek, „pénzt keresnek”, ők alkotják a *plebs* rétegét, amely tellurikus, materiális természetű – szemben a szoláris patriciusokkal. Így vált a köztársaság korában a patriciusok és plebejusok harca az Ég és a Föld küzdelmévé. A Palatinus domb szoláris, az Aventinus domb lunáris. A Palatinuson Marsot, Jupitert, Apollót tisztelik, az Aventinus a ktonikus kultuszok, Bona Dea, Carmenta tiszteletének helye. A kivonulás Szent Hegye az Aventinus dombot jelenti. Az etruszkok irtóztak a fénytől, tiszteltek mindent, ami ktonikus, tellurikus és lunáris. Vallásuk szempontjából fontosak azok a könyvek,⁹ amelyekről a rómaiak úgy tudták, hogy természetfeletti eredetűek: *Tages* adta át nekik, aki alvilági démon. Jósaik, a haruspexek lunáris jellegűek: jeleket értelmeznek. Mindent összegezve az etruszk vallást pátosz, félelem és sötétség jellemzi.

Róma – velük ellentétben – mindig a szoláris oldalon állt. Az *imperium*¹⁰ eredeti jelentése: a „parancs hatalma”. Olyan parancs, amely eredetileg se nem territoriális, se nem hegemonikus.¹¹ Ilyen tulajdonságai csak a későbbiekben lesznek. Éppígy a birodalom nem más, mint a metafizikai rend földi szimbóluma. Az *imperium* ebben az eredeti jelentésében fejezi ki a római erkölcs, a *mos maiorum* lényegét, amely a hűség – *fides* – és a becsületesség egysége, és magában foglalja az apajogot és a tűz tiszteletét. Az apajog, a *pater familias* joga a mai szemléző számára talán embertelennek tünteti fel

a római mentalitást, pedig csak kemény, szigorú, következetes, becsületes, hűséges, érzelmi kitörésektől és pátosztól mentes, fájdalmat tűrő, szilárd: magyarán a *virtus* – férfiség – őrzője. Mindig szakrális, férfias és szoláris. Jogi megnyilatkozása ennek a szilárd erkölcsi magatartásnak a *ius, fas, mos*.

Az *imperium* azt az igényt jelenti, hogy minden ellenkező áramlattal szemben meg kell őrizni Róma ősi vallását, hiszen a társadalmi egységet soha nem a lázadások vagy forradalmak veszélyeztetik, hanem az új és idegen eszmeáramlatok. Az ősi vallás azonban a köztársaság ideje alatt megromlott. Helyreállításának feladatát Augustus kapja, az Istentől rendelt uralkodó. Hatalma – mint minden igazi hatalom – metafizikai jellegű: dicsőség, középpontosság, szilárdság, béke és igazságosság jellemzi.

A királyi attribútumok közül a jogar a „világtengely”. A mozdulatlan ülés a trónuson, ahogy ezt szobrokon látjuk, rítus és beavatás. A trónra emelés az istenné válást jelenti, ezt a mozzanatot őrzi például Dionysos mítosza. A beavatás nem más, mint a profán térből a szent térbe jutás: látható jele a megkoronázás. A korona igazolja, hogy a kiválasztott már legyőzte az alsóbbrendű erőket. Nyugalma szilárdság: belső békéjéből és derűjéből fakad. Ez adja azt a felsőbbrendűséget, amely előtt az alattvaló önként meghajol, és amely az uralkodót képessé teszi a parancsolásra, méghozzá az igazságosság szerinti parancsolásra. Az igazságosság lényege, hogy mindenki a maga helyén van, adottságainak megfelelő feladatot lát el. Ezért – az igazságosság jegyében – a papkirály létrehozza a kasztokat és őrzi az Istentől kapott törvényt, amelynek megsértése *sacrilegium*. Az uralkodót érintő sértés és lázadás pedig vallási eltévelyedés. A császárkorban ezért nevezhették a keresztényeket „hitetleneknek”.

A gömb, amelyet Sol ad át az uralkodónak, nem egyszerűen országalma, nem pusztán uralmi vagy hatalmi szimbólum, hanem a Kozmosz maga. Jelenti az isteni teljességet, a harmóniát, a rendet, szimbolizálja a birodalom rendjét, jelzi, hogy az uralkodó győzött a sötétség, az alvilág erői fölött. Ezért áll a római császár glóbuszán Victoria. Ha mindezeket végiggondoljuk, megértjük a SOL INVICTUS – a „Legyőzhetetlen Nap” kitüntető jelzőt.

A köztársasági Róma az *Imperiumot* teszi tönkre, és vele együtt mindent, ami az *Imperium* vonzata.

Az isten, akit legfőképpen tisztelt Róma, *Iupiter Capitolinus*: nincs genealógiája, épp ezért nincs materiális mítosza sem.

Róma jósai az augurok, szoláris karakterűek. Ezek a jósok nem a jelek értelmezésével foglalkoznak, hanem előállítják a jóslatot. Nevük az *augeo* igéből származik, azt jelenti: növelek. Az „Augur... eredetileg a növelni tudás karizmatikus képességét jelentette, egy mágikus potenciát, mely csak később perszonalizálódott...”¹² Az augur által előállított jelenség az *augurium*, e szó pedig az alábbi kifejezésekkel függ össze: *auctor*, *auctoritas*, *augustus*. A történelem szempontjából a legfontosabb AUGUSTUS: Istentől rendelt uralkodó, amint ezt fent már láttuk. Uralmát kapta, méghozzá szoláris istenektől: nem véletlen Mars tiszteletének hangsúlyozása. Uralkodását mint a második aranykort emlegetik a római auktorok. A *Pax Romana* az az eszme és állapot, amelyben megvalósul az egység. Egység a területi nagyságban, mert a *mos maiorum* mindenkire nézve érvényes etikai kódex volt. Egység a különböző népek felett, amely azt a tanú-

ságtételt jelenti, amelyet a *fides*-ről tettek. Egység a vallási sokféleségben, amely Iupiter Capitolinus tiszteletét jelenti. Így emelte fel Róma Nyugat centrumait a szoláris világba, amely által beteljesült Róma hivatása. A *fides* a népet a császár iránti hűsége kötelezte, a császárt pedig arra, hogy közvetítő legyen Isten és alattvalói között, akiknek jólétéről gondoskodnia kell. E természetfeletti kötelék szimbóluma *Victoria*, akinek szobra a szenátusban állt, előtte esküdtek a szenátorok.

Victoria megszemélyesítette a diadalmas erőket; megújításukat a játékok, azaz a *ludus*-ok szolgálták. Ezért kellett még a keresztény szimpatizáns császároknak is megrendezni a játékokat: rítust követtek, amely a játékhoz kötődő misztikus erőben részécsítette őket. A győztes aztán isteni jelleggel felruházva jelent meg, s „örökkön örökké” felkiáltással éljenezték. *Victoria* – *Niké* a győzelem, a lélek győzelme a test felett. (Ez a gondolat tér vissza a vértanúknál.) Így érthető meg *Victoria* kultusza, és az is, milyen súlyos döntés volt, amikor Nagy Theodosius idejében az istennő szobrát eltávolították a szenátusból.

Róma hivatástudata legalább olyan erős, mint a zsidóságé. E hivatástudat jegyében kemény, sőt – ha a sors úgy hozta – kegyetlen volt. Mégis azt kell mondani, hogy ott és akkor elsősorban a hivatáshoz való hűség volt tette. Így lett hősiecs, szoláris, férfias, a *virtus* beteljesítője. Nem lehet, nem szabad ítélkezni sem Róma tettei fölött, sem pedig a történelem más eseményei fölött. A „ne ítélj” nemcsak horizontálisan, hanem vertikálisan is így és teljesítendő.

Így vált Róma történelem feletti szimbólummá: *Roma Aeterna*, a centrum, az egység szimbóluma. Aki pedig a centrum ellen harcol – így vagy úgy –, az bomlasztani akar, és bomlaszt is. Az ókori Róma mentalitásával szólva: sötét, alvilági törekvései vannak. Így gondolkodva megosztást jelent *Constantinopolis* megalapítása.

Másrészt – a *Pax Romana* szempontjából nézve – a Kr. utáni 3. század nemcsak azért vészterhes, mert a császárok rövid ideig uralkodtak, hanem mindenekeelőtt azért, mert nem Rómában tartották székhelyüket, és nem isteni kiválasztás alapján kerültek trónra, hanem a fegyelmezetlenné vált katonaság akaratóból.¹³

Amit nem szeret Róma, az a lágyság, a pátosz, az enerváltság, az észérvekkkel le nem küzdhető makacsság. E tulajdonságokat nemcsak az életben, de a vallásban sem tűrte. Kitartóan küzdött ellenük, mint azt a különböző népekkel való kapcsolata mutatja.

B) Róma és az etruszkok viszonya

A történelmi események nagy ellentétéről tanúskodnak. Róma erőszaktól sem riad vissza annak érdekében, hogy az etruszkok hagyományait, nyelvét eltörölje. Ez az erőszak nem önkényes; annak tudatában történik, hogy az etruszkok a sötétséget szolgálják, míg Róma a fényt hordozza. Az etruszkok centrumai az alvilág középpontjai, míg Róma centruma a *Lapis Niger*.¹⁴

C) Róma és más vallások, népek

a) Punok

Volt egy másik nép, amellyel Róma kitartóan küzdött, ez pedig a pun. Városának, Karthágónak az elpusztítása vetett véget a harcnak. A punok – az etruszkokhoz ha-

sonlóan – a lunáris oldalt képviselték. Dido királynő a hőst, a heroszt, Aeneast feladatának és hivatásának teljesítésétől el akarta téríteni. E törekvése vért kívánt. Karthágó eleste azonban az alvilági misztériumok feletti győzelmet is jelentette. Ezért történt és történhetett meg a „nagy kegyetlenség”, a város elpusztítása; és ezért volt engesztelhetetlen ellentét Karthágó és Róma között.

b) Bacchanáliák

Bár közismert Róma türelme a különféle vallások iránt, mégis azt tapasztaljuk, hogy e téren is vannak kivételek; ilyenek a bacchanáliák. Kr. e. 186-ban rendeletet adtak ki a bacchanáliák ellen:¹⁵ Rómától ugyanis idegen minden olyan rítus, amely érzelmi megnyilatkozással, érzelmi kitöréssel jár. Az orgia jellegzetesen ilyen. Az extatikus állapot idegen a római mentalitástól, amely katonai fegyelemhez szokott. A fegyelem pedig a cselekvés aszkézise. Közismert a római hadseregben uralkodó keménység és szigor.

c) Filozófusok

Első hallásra talán érthetetlennek tűnik, hogy Róma időről időre kiűzi a filozófusokat. Nem műveletlenségből és barbárságból teszi, hanem azért, mert vannak olyan filozófusok, akik a lunáris, tellurikus és alvilági kultuszokat hirdetik: csupán ezeket űzi ki. Például ide tartozott a pythagoreus iskola és minden olyan irányzat, amelyik a reinkarnációt hirdette: tudjuk, hogy ez a hit tellurikus és alvilági kultuszokban van jelen. Ne felejtjük el, hogy Róma rosszabb dolognak tartotta a felfogató eszmék hirdetését, mint a lázadást.

d) Az italikusok és a provinciák népei

Róma egyik legsúlyosabb kérdése, hogy megadja-e nekik a polgárjogot. Ahhoz a vallási felfogáshoz, amelyet Róma magáénak vall, hozzátartozik a kaszt ismerete.¹⁶ Az arisztokraták vagy optimaták megjelölés egyszerűen azt fejezi ki, hogy a „legjobbak”. Az *arisztos*, *optimus* jelző a „jó” melléknév felsőfoka. Cato világosan tudtunkra adja, hogy ki az igazi optimata: a megbízható, hazája érdekében önfeláldozó, szilárd jellem. Szellemi, lelki szempontból nagy: neki kell kormányozni, hivatalt viselni. Róma úgy vélte, hogy a polgárjog kiterjesztése a vezető kaszt felhígulását, erkölcsi magatartásának, szigorú fegyelmének romlását eredményezheti. Eredményezte is. Ugyanebből a megfontolásból tiltották a patríciusok és a plebejusok közti házasságot is. Még elvi szinten sem vallották, hogy bárki bármilyen feladat elvégzésére alkalmas. A dekadencia jelének tartották a *Lex Canuleia de conubio* döntését Kr. e. 445-ben, hogy tudniillik plebejusok és patríciusok házasodhatnak egymással; vagy Caracalla döntését, a *Constitutio Antoniniana* kibocsátását Kr. u. 212-ben, amely a birodalom minden lakójának megadta a polgárjogot. Ezt megelőzően katonáskodás révén lehetett leginkább polgárjoghoz jutni. Aki becsületesen kitöltötte szolgálati idejét,¹⁷ az a *honesta missio* bizonyosságával polgárjogot kapott. E katonai szolgálat a maga szigorával beavatási rítusnak is tekinthető, amelynek véghezvitele jogosan emeli a jelöltet a beavatottak sorába.

e) Keletről jövő vallások és misztériumok

Róma ismerte az iniciációt mint az átmenet aktusát. De nem kedvelt semmiféle olyan rítust, amely a Nagy Anyát mint tellurikus istennőt tisztelte. A meghaló és szenvedő istenség szintén nem tartozott kedveltjei közé, mert távol állt tőle a szenvedő

dés pátosza éppúgy, mint a részvénytílvánító magatartás bárki szenvedésével kapcsolatban. Nem véletlen, hogy épp Mithras kultusza terjedt el a leginkább, amelyben nincs szenvedő és meghaló istenség.

A keleti vallások üdvtanát Róma nehezen viselte el. Saját vallásának – a mai értelemben véve – nincs üdvtana.

D) Tanulság

Róma ellenérzése az alábbi esetekben bármely vallással szemben megnyilvánul:

– Ha bárki számára hozzáférhető, tehát nem ismeri a társadalmi tagozódást.

– Ha üdvözülést hirdet abban a formában, ahogy mi is értjük.

– Ha érzelmi megnyilvánulásai vannak – például: szenvedés magasztalása, szeretet hirdetése – főleg érzelmi töltettel, eksztatikus állapot a rituáléban.

– Ha a beavatást nem kemény felkészüléssel csinálja végig a mystes, hanem azt csupán érzelmi átéléssel helyettesíti.

Mint hogy a keletről érkező vallások legtöbbje tartalmazza ezt vagy azt a kifogásolható pontot, gyanakodva tekintettek rájuk, jöllehet egyiket sem utasították el teljesen.

E) Róma és a keresztények

Nézzük római szemmel a keresztényeket!

A vallás középpontjában egy bizonyos „Chrestus”¹⁸ (Jézus Krisztus) áll, aki szenved, meghal, föltámad. Hirdeti a bűnbocsánatot, a kiengesztelést és a kiengesztelődést, az üdvösséget. Fő parancsá a szeretetet teszi, tiszteli az Anyát. Tanításában mindenki ugyanúgy részesülhet. Követőinek pátosza elviselhetetlen, főleg, amikor a mártíromság utáni vágyuk jut kifejezésre. A vértanúk kitarása makacsság, mert nem lehet velük észérvekkel beszélni. Ezt a magatartást a fokozott érzelem megnyilvánulásának lehet tartani. A *fides*-t a keresztények nem tartották meg.

És nézzük keresztény szemmel a rómaiakat!

A birodalom érdekében, ennek eszménye és fönntartása érdekében valóban kíméletlenül irtottak ki embert, várost, kultúrát, írást és bármit, jöllehet az *Imperium*, a parancs hatalma birtokában, isteni erejük tudatában meg kellett volna őrizniük „szent nyugalmukat”, azt a mozdulatlan fönséget, amely tettek nélkül nyugöz le. Egyúttal azonban olyan jelenséget tapasztalunk, amely számtalanszor ismétlődik a történelem folyamán. Arról van szó, hogy nem azonos a meggyöződéshez való ragaszkodás és a meggyöződésből fakadó tett. Az előbbi mindenképpen tiszteletreméltó, az utóbbi már kelthet vegyes érzelmeket. Ítéletünk alá azonban nem tartozhat, mert nem tudjuk a maga valóságában, megfelelően és helyesen megítélni. Ahogy az egyes ember utólag sokkal világosabban látja egy korábbi konfliktushelyzet lehető legjobb megoldásának lehetőségét, úgy egy közösséggel is ugyanez a helyzet.¹⁹ Csakhogy amíg az egyes ember a tulajdon helyzetében teljesen ismeri a meggyöződéséből fakadó valamennyi szempontját, amely döntését és cselekedetét létrehozta, addig ugyanezt nem mondhatja el magáról az a történész,²⁰ aki több évszázad távlatából megkísérli a különböző helyzeteket rekonstruálni, megérteni és leírni.

Egy keresztény szemléző további észrevétele, hogy a rómaiak megvetették és lenézték

a szenvedés pátoszát és magasztalását. Jézus Krisztus szenvedése nem volt patetikus, hanem nyugodt, hangtalan, férfias, ahogy ezt egy római a szenvedőtől elvárta. Birto-kában volt annak a „szent nyugalomnak”, amely lenyűgöz, amely nem ismer sem láza-dást, sem tiltakozást, még az igazságtalanság esetében sem; annak a „szent nyugalom-nak”, amely nem ismer olyan fegyvert, amely vért fakaszt és életet olt. Ez a nyugalom pedig messze több, mint a parancs hatalma. Így lehet megérteni Órigenész intését, hogy tudniillik keresztény ember nem lehet katona. A keresztény ember *miles Christi*, akinek fegyverei nem emberkéz alkotásai. Csakhogy a rómaiaknak fogalmuk sem volt a kereszténység lényegéről, Jézus Krisztus szenvedésének lényegéről. Itt kezdődött a félreértés.

Egy következő észrevétel a keresztséghez kapcsolódik. A rómaiak a beavatáshoz hasonlíthatják, amely a profán világból a megszentelt világba viszi a beavatottat. A keresztség azonban sokkal több ennél. Isten gyermekévé és Isten országának örökösévé teszi a megkereszteltet, amelyet csak akkor nyer el, ha mindvégig kitart. Pogány mó-don szólva, azt lehet mondani, hogy a keresztség a beavatás kezdete, a teljes beavatás-hoz az egész élet szükséges. E pogány hasonlat viszont megmutatja a kereszténység „kasztjait”, amelyek nem az evilági vagyonnak, születésnek, státusnak megfelelően épülnek fel, hanem túlvilágiak. A megszentelődesi szándék erejében, komolyságában van a különbség. Potenciálisan mindenki előtt nyitva áll a kereszténnyé válás lehetősége,²¹ de „beavatott”²² csak az lesz, aki mindvégig kitart, és végigcsinálja a „beava-tást”. Csupán így nyerheti el a dicsőség koronáját: azét a dicsőségét, amely nem más, mint az Istennek színről színre való látása.

Ez a gondolkozásmód egy rómainál teljesen idegen. Nem is igazán volt róla fogalma, így a félreértések csak fokozódhattak. Mégis azt kell mondanunk, hogy a kezdeti, tra-gikus nehézségek időszakában a tévedések is előkészítették a letisztulást, a kibonta-kozást. Róma valóban teljesítette hivatását,²³ hiszen hódításai révén juthatott el a kereszténység egészen a föld határáig. Róma – hivatása teljesítése közben – érlelte az idők teljességét és előkészítette az Úr útját.

2. Eszmék harca

A) Keresztények, zsidók és pogányok

E hármasság kapcsolat jobban megérteti velünk azokat a körülményeket, amelyek az „ül-dözéseknél” közrejátszottak. Ugyancsak tisztábban láthatunk, ha *Az apostolok cseleke-deteit* is, mint első egyháztörténelmi művet, felhasználjuk.²⁴

Augustus uralkodásának első felében különböző kedvezményekben részesítette a zsidókat. E szimpátiája uralkodásának vége felé csökkenni látszik, a kedvezmények azonban megmaradtak.²⁵ Eleinte a rómaiak a keresztényeket zsidó szektának vélték. Nem tettek túl nagy különbséget a két vallás között, valójában nem is igazán tudták, kik a keresztények, mit tanítanak. Csak abban voltak biztosak, hogy e tanítás a zsidók-nál, Júdeában keletkezett. A zsidó vallás *licita* volt, tehát, ha a zsidók nem igyekeznek a rómaiak tudtára adni olyan nagyon sietve a különbséget, a keresztények hosszabb időn át maradhattak volna nyugalomban a *religio licita* árnyékában.²⁶ Kezdetben jó-indulat mutatkozott meg a keresztényekkel szemben is. Tiberius Jézus Krisztust az

istenek közé akarta sorolni.²⁷ Az ő uralkodása idejében történt a keresztrefeszítés. Ugyanakkor Tiberius igen szigorúan kívánt eljárni a zsidókkal.²⁸ Később Claudius Alexandriából tiltja ki őket. 1920-ban találtak egy levelet (Londoner Papyrus 1912), amely válasz az Alexandriából érkező zsidó delegáció panaszaira. Ebben a levélben a császár megtiltja a zsidóknak, hogy Szíriából, Egyiptomból Alexandriába költözzenek. Engedetlenségük esetén a császár arra kényszerülne, hogy minden eszközzel ellenük forduljon, mert a zsidók az egész világon ugyanazt a járványt mozdítanák elő (*Pap. Lond.* 1912, 98–100. o.).²⁹ A császár tilalmának okát illetően eltérnek a vélemények. Van olyan nézet, hogy a keresztények is érintettek. A másik vélemény elégséges indokot lát a zsidók Alexandriában tanúsított magatartásában, ugyanis az ott élő görög lakossággal állandó összetűzésük volt, amely véres verekedésekké fajult. Az ilyen helyzet rendbontásnak számított. Suetonius szerint Claudius Rómából is kitiltja a zsidókat, mert egy bizonyos *Chrestos*³⁰ miatt állandóan harcban álltak egymással. A rendelkezés nem érintette a pogányokból lett keresztényeket, inkább csak azt bizonyítja, hogy a zsidók nem nézték jó szemmel az új vallás követőit.³¹ Az ilyen és ehhez hasonló nyugtalanságok mindenesetre felhívták a rómaiak figyelmét a keresztényekre. Ismert tény, hogy Nero felesége, Poppaea, szoros kapcsolatban állott zsidókkal³² és prozelitákkal. Másrészt az is köztudott, hogy a római tűzvész után Nero éppen a keresztényeket tette bűnbakokká.³³ Az egykori Saul, mint Pál a következőképpen jellemzi népét: „...Ezek megölték az Úr Jézust, ugyanúgy, mint a prófétákat, üldöztek minket is; nem kedvesek Isten előtt, és ellenségei minden embernek...”³⁴ Általában kevésbé ismert, hogy a Hadrianus idejében kitört második zsidó felkelést véres keresztényüldözés kísérte. Ekkor zsidók üldöztek keresztényeket, zsidók kínoztak keresztényeket, nem pedig a rómaiak.³⁵

A római császárok általában akkor intézkedtek, ha az intézkedést valami szükségessé tette, és akkor léptek fel keményen, ha engedetlenségről, rendbontásról volt szó. A megállás nélküli nyugtalanság pedig rendbontásnak számított. Továbbá a rómaiak nem viselték el a már-már hamisságba átcsapó körmönfonságot, sem pedig a körmönfont kérdéseket, mint például: „Szabad-e adót fizetni a császárnak?”. A kérdésre adott válasz tömören fogalmazza meg azt a magatartásformát, amelyet az alattvaló a császárnak megadni köteles, még akkor is, ha az alattvaló éppen zsidó. A római embernek is megvolt erre a maga erkölcsi, vallási, társadalmi előírása, amelynek alapja a *pietas*. *Pietas* az istenekkel, a császárral és embertársaival szemben. Lényege az engedelmisség és a tisztelet. Az engedetlenség a természet törvényeivel ellenkezett. Aki engedetlen volt, csak tulajdon halála által tudta e vétket lemosni. A császárral szembeni engedelmisség az áldozatbemutatást is előírta, amely áldozatot nem annyira neki, mint inkább érte – *pro salute et incolumitate* (üdvéért és jólétéért) – kellett bemutatni.³⁶ A napi gyakorlat azonban számos finom különbséget elmosott.³⁷ Azt viszont birodalomszerre mindenki megtanulta, tudta és vallotta, hogy az áldozatot be kell mutatni az előírt rítusnak megfelelően, nem, mert a császár elvárja, hanem mert tőle függ a népek és a birodalom üdve és jóléte.³⁸ Az ilyen áldozatokat szívesen mutatták be az alattvalók. S az is fontos szempont volt, hogy a kultusz az egységes társadalom és a társadalmilag egységes vallás megnyilvánulását képezte.

Így jobban megértjük, miért számított a rómaiak szemében akkora véteknek, hogy a keresztények megtagadták az áldozatbemutatást: e magatartás egyrészt engedetlenség az uralkodóval szemben; másrészt az egység bomlasztása, így bűn az embertárssal, a társadalommal szemben; valamint istenek elleni sértés, azaz meggyalázása a *pietas*-nak, megzavarása a *pax deorum*-nak.

Jézus Krisztus útbaigazítása nem azt mondja, hogy adjatok meg mindent a császárnak, amit csak elvár, hanem azt, hogy adjatok meg neki, ami az övé. Némelyik császár elfelejtette, hogy hatalmát kapta, mintegy istenné tette magát; ez azonban magától értetődő és jogos dolog volt abban a római világban, amelyben élt.³⁹ Lehet ugyan, hogy így egy keresztény szemében bálványá vált, de ezt kimondani felettébb nagy sértés volt, nem annyira a császár személyét illetően, mint inkább a rómaiak vallásos mentalitását tekintve. És valljuk be: nem volt igazán keresztényhez méltó cselekedet. Már csak azért sem, mert a megtérő keresztény korábban engedelmes alattvalója volt az isteni augustusoknak. Ha megtéréssel valóban rádöbrent volna az igazságra, akkor első cselekedete nem a sértegetés lett volna.⁴⁰ Nem beszélve arról a tényről, hogy a birodalomnak továbbra is a császár volt a feje. Sőt, még a keresztény szimpatizáns császárok idejében is csak a császár volt a birodalom feje.

A pogány Róma császárai nagy járványok, természeti katasztrófák idején elrendelték, hogy a birodalom lakossága áldozatok bemutatásával, az ősi vallás erejével és mértékével forduljon az istenekhez. A sokat gyalázott pogány Róma császárai tudták, hogy bármely nehézségen csak egységes és a birodalom valamennyi népe által elfogadott tekintély segítségével képesek úrrá lenni. Bár Róma – fennállása folyamán – mindig törekedett a társadalmi egységre, katasztrófák idején még inkább az egyetlen megoldásnak tekintette az egységet és az istenek tekintélyét. Ilyen válságos időkben az áldozatbemutatás kötelezettsége a keresztényeket is érintette. Így állt elő az a paradox helyzet, hogy a „legvallásosabb” császárok lettek az igazán „keresztényüldözők”.

A pogány Róma erkölcsi parancsa minden korszakban úgy hangzott, hogy tegyük ugyanazt, amit őseink, csak jobban. Lehet, hogy ma is tanulhatunk belőle?

B) Keresztények és pogányok

a) Ellentétek, elvek, különbségek

Van ellentét köztük, amely fokozatosan alakult ki: hiszen akik egymás mellett éltek korábban, azok továbbra is egymás mellett éltek, akkor is, ha valamelyikük időközben megkeresztelkedett. A rabszolga végezte a maga dolgát, mint ahogy a *matrona* is felügyelt háza népére.⁴¹ A keresztények között mindenféle rangú, állapotú ember előfordult, mint ahogy a pogányok között is. Így a szemben álló felek mindegyike heterogén társaságot alkotott mind társadalmi helyzetét, mind népi hovatartozását, mind foglalkozását, mind korábbi vallását tekintve. Egyvalami azonban összekötötte őket, ez pedig *Sol Invictus* kultusza.⁴² Ezt a keresztények sem utasították el. Másrészt a keresztények – ha belülről nézzük őket – tanításuk szerint sem egységesek: az eretnekségek megjelenése a tanbeli különbséget tükrözi. A rómaiak viszont nem tettek különbséget eretnek és igazhitű keresztények között, legalábbis az első három évszázadban nem. Dioc-

letianusig három jelentősebb eretnység hódított teret, nevezetesen a marcionizmus, a montanizmus és a manicheizmus. Ezek mind hozzájárultak a heterogenitáshoz, mert követőiktől más magatartást kívántak, mint amely az ortodoxokat jellemezte. A bálványromboló, a kihallgatás során sértően viselkedő keresztények valószínűleg eretnekek voltak, vélhetőleg montanisták. Később zsinati határozattal ki is zárták őket az egyház mártírjai közül.⁴³ A provokatív magatartás amúgy lunáris tett, amely itt már öncélúan ütközött a hagyományos római gondolkodással.

A manicheusok eszméikkel és térítő tevékenységükkel később arra készítették a Római Birodalom császárat, hogy külön is lépjen fel idegen tanításuk ellen. Az ellen-szenvet növelte az a tény, hogy Mani épp akkor működött Perzsiában, amikor Valerianus császár perzsa fogságba esett. Diocletianus manicheusok ellen hozott rendeletének alapgondolata, hogy minden felforgató eszme tilos: az új eszme nem fordulhat a régi hit ellen.⁴⁴

A pogányság heterogenitása nem igényel bizonyítást. A Római Birodalom sok népet foglal magába, pl. kelták, szírek, görögök stb. E népek mind különböztek egymástól, mindegyiknek megvolt a saját vallásgyakorlata. De abban egyek voltak, hogy alkalmazkodtak a társadalmilag egységes illemkódexhez, s mindig ellenszenvet éreztek, amikor úgy látták, hogy valaki vagy valami a társadalmi egységet bomlasztja. Ezért a keresztényeket nemcsak a hivatalos üldözés, hanem az utcai lincselés is fenyegette, hiszen viselkedésük időről időre a társadalmi rend megbontásának látszott vagy valóban az volt. A heterogenitást fokozták a filozófusok és a filozófusiskolák, akik véleményüket nem titkolták, akár szimpatizáltak az új eszmével, akár nem. E vegyes társaságot a rómaiak – szigorú hierarchiát tartva – *humiliores* és *honestiores* megjelöléssel osztották két nagy kategóriára. Nem kell azonban előítélettel fogadnunk a hierarchikus rendet, hiszen elsősorban azt a célt szolgálta, hogy mindenki találja meg a helyét és a törvény védelmét a társadalomban. E római rend nem jelentett otromba elnyomást, ahogy erről a kutatók egy része nyilatkozott, és ahogy erről még tankönyvekben is lehetett olvasni.⁴⁵ Inkább olyan rend volt, amelyben az emberek jól érezték magukat, ezért maguk is ügyeltek a fenntartására. Így fordulhatott elő, hogy az utca embere tiltakozott a keresztény magatartás ellen. Következésképp, fel kell tennünk azt a kérdést: keresztények üldözéséről beszéljünk-e vagy inkább a rendbontók elleni föllépésről?

A 20. századi ember – sokszor tulajdon tapasztalatai miatt – nehezen tud elvonatkoztatni az üldözés brutális felfogásától. A Római Birodalomban azonban másról volt szó, hiszen az Imperium a legválságosabb időszakban sem szakított nagy múltú jogrendjével.⁴⁶ A császár a *Pater Patriae*, aki e titulusával már azt is érzékelteti, hogy nem a terrort képviseli, hanem alattvalóinak atyja; aki többnyire csak akkor intézkedik, ha kényszerítő szükség áll elő, amikor keresnie kell a legjobb megoldást.⁴⁷ Jogi irányító szerepét a császár elsősorban a *rescriptum* és a *constitutio* útján gyakorolta. Az első válasz a császárhoz érkezett vitás kérdésben. A második az egész birodalomra nézve érvényes rendelet. A köztársaság korában a *senatus consultumok* a *senatus* jogi véleményét mondták ki. Hatályukat – amennyiben használhatónak bizonyultak – a *principatus* idejében is megőrizték. Az intézkedések másik köztársaság kori formája az *edictum*, min-

denekelőtt a *praetor edictuma*. Az *edictum* is megmarad a császárkorban: a *princeps* azon rendelete, amely érvényét veszti akkor, ha kibocsátójának uralkodása véget ér.⁴⁸ Hadrianus császár összeíratta P. Salvius Iulianus jogtudóssal azokat a korábbi rendelkezéseket, amelyek folyamatosan érvényben maradtak. Így állt elő az a jogszabálygyűjtemény, amelyet *Edictum perpetuum*nak nevezünk.

A keresztényekkel szembeni hivatalos föllépés azon alapult, hogy olyan vallást követnek, amely nincs elismerve és nincs engedélyezve: vagyis a *religio externa* és a *religio illicita* státusba sorolható. Ilyen alapon hoztak szenátusi határozatot a bacchanáliák ellen Kr. e. 186-ban⁴⁹ vagy intézkedést a druidák ellen a császárkorban. A rómaiak idegenkedtek az idegen istenektől. Akkor fogadtak be ismeretlen isteneket, ha előbb meggyőződtek arról, hogy nem „ellenségesek” Rómával szemben. A *religio illicita* megfelelő jogi alap volt a tiltáshoz. A kereszténység elismert vallás, azaz *religio licita* 311-ben lett a birodalom egynegyedében, amikor Galerius így döntött.⁵⁰

b) A mindennapi élet problémái

Ma, amikor megkíséreljük a történelmi eseményeket a lehető leghívebben leírni, a rendeleteket, zsinati határozatokat igen fontos forrásnak tekintjük. De gyakran elfeledkezünk arról, hogy a rendeleteket nem öncélúan hozták, hanem mert szükség volt rájuk: a mindennapi élet diktálta, hogy mikor milyen ügyet oldjanak meg ahhoz, hogy az élet békésen folytatódjék akár a világban, akár az egyházban.⁵¹ A mai olvasó számára szép számmal akad olyan zsinati határozat, amely itt és most érthetetlen vagy értelmetlennek tűnik; de ilyen voltában is jelzi azokat a nehézségeket, amelyekkel szembe kellett néznie mindazoknak, akik keresztényé lettek. A pogányság önmagában nem jó és nem rossz, hanem kultúra, szokás, szokásjog, felfogás, mentalitás, életstílus, magatartásforma, művészet stb. Az ókori ember egészen másképp élt, mint a mai. A mai ember a kultúrát – mondjuk így – szabad idejében műveli, míg az ókori ember a mindennapjaiban élte. Ezért a kultúra sajátja volt mind világi vonatkozásban, mind vallásában. A művészet nem az önmagát túlbecsülő, mindenkit lenéző elit tulajdona, hanem minden emberé, aki a maga feladatát művészi szinten végzi el. A feladatokat pedig nem is illett másképp végezni, mint művészi szinten. Ez ugyan időbe telt, de hiszen senki nem sietett, mert nem a fogyasztás volt a cél, hanem az élet élése, amelyhez hozzátartoztak a vallási ünnepek szünnapjaikkal együtt. Ilyenkor a rítust a maga teljes komolyságában együtt végezték el, úgy is mondhatnánk, a rítust is művészi szinten teljesítették. Mindenkor adott volt egy szimbólumrendszer, amely érthetővé és világossá tette az utca embere számára, mit ábrázol a freskó, mit ábrázol a mozaik vagy épp az épületek díszítése. A művészet nem önkifejezés volt, hanem az Isten dolgainak, a vallásos mentalitásnak a megjelenítése, következésképpen világos és érthető lehetett a vallásos emberek számára. S minthogy az istentelenség volt a kivételes és a vallásosság az általános, az emberek általában jól megértették, amit a művészet ábrázolt. Ez a korszak nem becsülte túl az írásbeliséget, mert tudta, hogy a kép több, jobb, egyértelműbb.⁵² Másrészt a művészet nem korlátozódott a képzőművészetre. Egy étel elkészítése ugyanúgy lehetett művészi, mint egy mozaik elkészítése. Sőt, az étel csak akkor volt igazi és fogyasztásra méltó, ha művészi módon készült. Mindennapi szinten úgy

fogalmazhatnánk, hogy az ókor emberének volt igénye azzal a munkával szemben, amit végzett: hivatásának tekintette. Mindenki értett valamihez, mindenki másban tűnt ki, ezért mindenkinek megvolt a helye. Az embernek nem kellett a másikat lenézni ahhoz, hogy saját magát nagyknak titulálhassa. Valamilyen szempontból mindenki művész volt.

Említettük már, hogy a művészet és a vallás az élet minden területén összefonódott. A kocsihajtó, aki a cirkuszi játékokban virtuózként versenyez, egyszersmind pogány szertartást végez, hiszen a kocsi körbeforgása a ciklikus idő évenkénti megújulását szolgálja. Tehát egy kereszténnyé váló ember, aki pogányként nevelődött, válaszút elé került, annak megfelelően, hogy milyen helyet foglalt el a világban, mi volt a mestersege.⁵³ Még a hatalomról is le kellett mondania. A katona pedig megtanulhatta, hogy inkább Istennek engedelmességen, mintsem az embereknek.⁵⁴

Gondoljuk végig a helyzetet!⁵⁵ Aki a megélhetést adó foglalkozását elhagyta, annak új megélhetési lehetőséget kellett keresnie. Másrészt, ahonnan távozott, ott űr támadt, és még csak meg sem értették, miért megy el. A külső szemlélő számára munkamegtagadás jelleme lehetett az ilyen döntésnek.⁵⁶

Azt se feledjük, hogy igen nagy szerepet játszott a megtérők neofita buzgósága: félték a pogány szokásoktól, félték, hogy visszaesnek vagy akaratlanul is vétenek új hitük tanításai ellen. Ezért inkább átvették, szinte prozelitákként követték a zsidóság aprólékos szabályait, ily módon szigorú előírásokat teremtettek saját maguk számára. Ma már talán világosabban látjuk, hogy ezek a szigorú – gyakran külsőséges – szabályok részben az elhatárolódási kényszer megnyilvánulásai voltak; s nem kell föltétlenül a keresztény hit szükségszerű velejáróit látnunk bennük.

Annyi azonban bizonyos, hogy az Isten országáról szóló üzenet, valamint az egyház fegyelme, szigorú elvárása biztosságot adott a megtérőknek,⁵⁷ aki épp ezért sziklaszilárdan vallotta: „Tudom, kinek hiszek, és meg vagyok győződve, hogy a rám bízott javakat megőrzi addig a napig.”⁵⁸ A Római Birodalom nem volt gonosz, csak épp nem tudta, hogy elérkezett közénk az Isten országa. Ha pedig hallott is róla valamit, nehezen értelmezte azt az országot, amely nem e világból való. Azt is el kell azonban ismerünk, hogy a fiatal egyház – montanista terheltségével vagy prozelitizmust idéző elkülönülésével – nem is könnyítette meg a helyes tájékozódást. A keresztények állhatatossága esztelen makacsságnak tűnhetett a rómaiak szemében, hiszen azt hitték, hogy ezek az emberek valami hóbortért haltak meg.

Ha a mai keresztény a múltba néz, általában sommás véleményre jut: gyalázza, szidja a Római Birodalmat, mert üldözte a keresztényeket. Sokkal fontosabb azonban, hogy az akkori keresztények – minden tévedésükkel, különbségükkel együtt – nem szabták magukat a világhoz. Az üldözés – amelyért Róma korántsem egyedül felelős – ilyen szempontból kisebb jelentőségű. Hitbeli őseink halálosan komolyan vették, hogy Isten országa harcban áll a világgal. Tudták – megmondattott nekik⁵⁹ –, hogy küzdeniük kell: s ettől fogva már részletkérdés volt, hol és mikor áldozzák életüket, anyagi boldogulásukat. Tudták, hogy – önmagukkal is megküzdve – le kell győzniük a világ árnyképeit, akárki csábít az árnyképekkel. Céltudatosságuk és elszántságuk ma is példa. S ezen a ponton szomorúan sorakoznak húsz-huszonegyedik századi kérdéseink: miért nem

rájuk figyelünk? Miért nem őket követjük? Miért mindig a világ dolgain akad meg a szemünk? Ha a világ kerül életünk középpontjába, az Isten országa biztosan háttérbe szorul.

Rövidítések

- ANRW *Aufstieg und Niedergang der Römischen Weltreiches.*
- Baus, Karl 1962 *Von der Urgemeinde zur frühchristlichen Großkirche. Handbuch der Kirchengeschichte.* Hrsg. Hubert Jedin. Band 1. Freiburg, Basel, Wien.
- Benko, Stephan 1984 *Pagan Rome and the Early Christians.* Bloomington.
- CIL *Corpus Inscriptionum Latinarum.*
- Eliade, Mircea 1995 *Vallási hiedelmek és eszmék története. II.* Budapest.
- Erdő Péter 1983 *Az ókeresztény kor egyházfegyelme.* Ókeresztény írók 5. Budapest.
- FIRA *Fontes Iuris Romani Anteiusiniani. I-III.* Ed. I. Riccobono, J. Baviera, V. Arango-Ruiz. Firenze, 1940–1943.
- Földi András /
Hamza Gábor 1996 *A római jog története és institúciói.* Budapest.
- Köves-Zulauf, Thomas 1995 *Bevezetés a római vallás és monda történetébe.* Budapest.
- Meeks, Wayne A. 1993 *The Origins of Christian Morality. The First Two Centuries.* New Haven, London.
- Nagy Tibor 1939 *A pannoniai kereszténység története a római védőrendszer összeomlásáig.* Diss-Pann Ser. II/12. Budapest.
- RAC *Reallexikon für Antike und Christentum.*
- RE *Pauly-Wissowa Realencyklopedie.*
- Zlinszky János 1994 *Ius publicum.* Budapest.

Jegyzetek

- ¹ Például Sággy Marianne: *Versek és vértanúk. A római mártírkultusz Damasus pápa korában 366–384.* Bp., 2003, 273–274. o.
- ² J. R. Feras: *Herrscherkult RAC XIV.* 1988, 1047–1093. o.
- ³ Julius Evola: *Lázadás a modern világ ellen.* Kötet Kiadó, Budapest, Nyíregyháza, 1997.
- ⁴ Nem szabad azt gondolnunk, hogy a tellurikus vagy lunáris kultusz a „bűn” kategóriájába tartozik, hiszen megvolt a saját szerepe. Például, mondhatom azt, hogy az indulatok önmagukban nem rosszak, sőt, helyes „használatuk” igen jó tulajdonságokat segíthet felszínre. Ellenben, ha minden kontroll nélkül törnek ki, kártékonyak. Egy másik példa: ahhoz, hogy az elektromosság működjön, szükség van mind a pozitív, mind a negatív pólusra. A felszabaduló energia lehet hasznos, de lehet káros is: gondoljunk a halálos áramütésekre.
- ⁵ George Dumézil: *Mitosz és eposz.* Budapest, 1986; Eliade, 1995, 89–111. o. – A mitológia és a történetiség kapcsolatáról I. még: *Róma születése.* Kiállítási katalógus. Szépművészeti Múzeum, Bp., 1980.
- ⁶ A görögök is különbséget tettek az isteni törvény és az ember rendelkezései között. Az előbbi volt a themis, az utóbbi a nomos. A themis Zeustól származik. Hogy az egyháztörténelemben jelen lévő példát említsek, hivatkozom a tízparancsolat átadására, amelynek az ókeresztény művészetben a Dominus legem dat – ‘törvényt ad az Úr’ ábrázolás felel meg.

- ⁷ Ezt majd csak Iulius Caesar fogja megszüntetni, amikor bevezeti a szoláris naptárt.
- ⁸ Egyes vélemények szerint ez matriarchális motívum. A matriarchátus tellurikus tiszteletből fakad.
- ⁹ Ezek a könyvek az alábbiak: *libri fulgurales*, *libri rituales* (együtt a *libri acheronticivel*), *libri haruspicini* (együtt a *libri fatalesszel*). Eliade, 1995, 102–105. o.
- ¹⁰ A szó jelentéseiről: Köves-Zulauf 1995. 31. o.
- ¹¹ Walter Pötscher: Numen und numen Augusti. *ANRW* 16/1 370. o.
- ¹² Thomas Köves-Zulauf 1995. 44. o.
- ¹³ A katonák által császárrá emelt hadvezér, ha bírta az isteni legitimitációt is, arról képes volt tanúságot tenni, például I. Constantinus.
- ¹⁴ 1899-ben a Comitium és a Forum között feltártak egy fekete márványlapot, amelyről Festus és más auktor is azt írja, hogy Romulus sírja. További lelet egy hasáb alakú feliratos sztélé, amelynek felirata közölve van: *CIL* VI 36840. A sírt tulajdonították még Romulus nevelőapjának, Faustulusnak is, de Hostus Hostiliusnak is, aki apja volt Tullus Hostilius királynak. Az 1955-ben végzett hitelesítő ásatások nem találtak sírt a fekete márványtábla alatt. A jelenség mostani értelmezése, hogy nem a sír jelenléte a fontos, hanem a közmegállapodás, amely szerint e hely „szent hely”, CENTRUM. Mint ahogy bármi más is jelölhette a centrumot, ha a közmegállapodás úgy ítélte és tudta. A sír tulajdonosaiként említett személyek kivétel nélkül a szoláris oldalt képviselték. Az ásatásokról. Ernest Nash: *Pictorial Dictionary of Ancient Rome. I-II*. London, 1961–1962. *Lapis niger* címszó.
- ¹⁵ *Senatus consultum de Bacchanalibus* – *CIL* I² 581. Nem tiltja meg teljesen a kultuszt, csak mérsékli. Magyarra fordította Adamik Béla – *Római történelem. Szöveggyűjtemény*. Szerk. Borhy László. Budapest, 1998. 1. 8. Lásd még Benko 1984, 11–12. o.
- ¹⁶ Ezen – jobb összefoglaló kifejezés híján – a római társadalom rétegződését értem. E rétegződés időbeli változásairól lásd: Alföldy Géza: *Római társadalomtörténet*. Budapest, 1996; Földi / Hamza 1996 passim.
- ¹⁷ Ez a késő császárkori katonai reformok előtti 25 év volt.
- ¹⁸ *SUET*. Claud. 25, 4. Magyarra fordította Kiss Ferencné (Gaius Suetonius Tranquillus: *A Caesarok élete*. Bibliotheca Classica, Helikon, 1975) 224. o. „A zsidókat, akik Chrestus bujtogatására szüntelenül zavartak, kiűzte Rómából.”
- ¹⁹ Róma gyakorolta a számonkérést, például egy dictator számot adott hivatali ideje lejáta után, hogy mindaz, amit tett, szükséges volt-e. Lásd bővebben: Zlinszky, 1994.
- ²⁰ Vagy bárki más, aki elmúlt korokkal kapcsolatban nyilatkozik.
- ²¹ Ebben áll demokratizmusa, nem pedig az evilági egyenlőségekben.
- ²² Itt a „beavatás” kifejezésnek semmi gnosztikus értelme nincs.
- ²³ Vergilius szinte *vates*hez illő módon fogalmazta meg Róma hivatását: *Aeneis* VI, 851–853:
Ám a te mesterséged, római, az, hogy uralkodj,
El ne feledd – hogy békés törvényekkel igazgass,
És kíméld, aki meghódolt, de leverd, aki lázad! (Lakatos István fordítása)
- ²⁴ István megkövezése, Péter fogsága, Saul üldöző hadjárata. Majd a Pált üldözők: például Pisidia, Ikonium, Lisztra, Thessaloniki.
- ²⁵ A. H. M. Jones: *Augustus*. Budapest, 1976. 221–222. o.
- ²⁶ Az érem másik oldala viszont az, hogy a rómaiak nagyon rossz véleménnyel voltak a zsidókról, például Tacitus *Hist.* V, 4–5. Magyarra fordította Borzsák István (*Korunk története*. Bibliotheca Classica. Helikon, 1970) 350–351. o. Egy részletet idézek: „egymáshoz megátalkodottan hűségesek és készségesen könyörületesek, viszont mindenki mást ellenségesen gyűlölnék”.
- ²⁷ Tertull. *Apol.* V, 2. *Patrologia Latina Database publicato da Chadwyck-Healey Ltd. Vol 1.* 0290B–0291A. A 0290C-nél kommentár olvasható az események realitását illetően. Magyarra fordította Városi István (*Tertullianus művei*. Szent István Társulat, 1986) 71. o.: „Tiberius, akinek idejében a keresztény név a világba lépett, midőn a palesztinai Szíriából hírül vitték neki a tényeket, amelyek a szóban forgó istenség igazságát ott kinyilvánították, jelentette a szenátusnak a dolgot, sőt kedvező szavazatát legelsőnek adta le reája. A szenátus elutasította őt, mert nem helyeselte az ügyet. A császár nem tájított véleményétől, és megfenyegette a keresztények feljelentőit, hogy alaposan ellátja bajukat.”
- ²⁸ *Suet. Tib.* 36 (15. jegyzet) 143. o.: „Az idegenektől behozott szertartásokat, az egyiptomi és zsidó vallás gyakorlását elnyomta; az effajta babonák hívőit arra kényszerítette, hogy égenségek el a szertartásokhoz

való ruházatukat és kegyzereiket. A fiatal zsidókat zord éghajlatú tartományokba küldte katonai szolgálat ürügyén, több zsidót és a hozzájuk hasonló vallásúakat kiutasította Rómából, s örök rabszolgasággal fenyegette őket, ha parancsának ellenszegülnének.”

²⁹ Baus 1962, 153. o.

³⁰ Lásd a 17. jegyzetet.

³¹ Erre a tényre több példát is olvashatunk Az apostolok cselekedeteiben. Ezek vallási viták, minthogy a zsidók nem tartották Jézus Krisztust Messiásnak. A rómaiak valóban zsidó vallási vitának minősítették ezt az ellentétet, amelyet jól mutat Korinthosban Gallio eljárása (ApCsel 18,1–17). Zsidók részéről történt üldözésekről lásd Huber Lipót: *Zsidóság és kereszténység. I. Krisztustól a középkor végéig*. Kalocsa, 1936.

³² Josephusról tudjuk, hogy élvezte Poppaea, Nero felesége jóindulatát, amely nagy segítséget jelentett neki Rómában. Hazatérve jobban tudott érvelni a forradalmár zelóták előtt a római hatalomról. Lásd *Biblical Archaeologist* 40 (1) 1977/17.

³³ Tacitus *Ann* 15, 44: „... a híresztelés elhallgattatása végett Nero másokat tett meg bűnösnek, és a legválogatottabb büntetésekkel sújtotta azokat, akiket a sokaság bűneik miatt gyűlölt és Christianusoknak nevezett. Christust, akitől ez a név származik, Tiberius uralkodása alatt Pontius Pilatus procurator kivégeztette, de az egyelőre elfojtott vézes babonáság újból előtört, nemcsak Iudaeában, e mételey szülőházájában, hanem a Városban is, ahová mindenünnen minden szörnyű és szégyenletes dolog összefolyik, s hívekre talál. Így hát először azokat fogdosták össze, akik ezt megvallották, majd az ő vallomásuk alapján hatalmas sokaságra nem is annyira a gyűjtögetés vádját, mint inkább az emberi nem gyűlöletét bizonyították rá.” (Borzák István fordítása).

³⁴ IThessz 2,15. A keresztényeket illetően a rómaiak első tévedéseként könyvelhetjük el, hogy a kereszténységet zsidó szektaként kezelték. Pusztán Pál apostol életéből is látható az a jelentős különbség, sőt ellentét, ami zsidók és keresztények között kialakult, és ami a későbbiekben is megmaradt. Azt is mondhatjuk, az „üldözés” nekik állt érdekükben más vallási felfogásuk miatt.

³⁵ Jusztinosz: I. *Apológia* 31, 6 (fordította Vanyó László) Szent István, 1984, 87. o.: „A nemrégiben lezajlott zsidó háborúban Barkhókhebasz, a zsidó felkelés vezére, csupán a keresztényeket büntette meg keményen, hogy tagadják meg és káromolják Jézust, a Krisztust.”

³⁶ Az attitűd a császárkultusz része, amelyről a későbbiekben még szólni fogok. Sőt, ez a javallat az egész történelemre érvényes, hiszen az állam és az egyház viszonyát hivatott szabályozni. Néhány száz év távlatából bizonyára sokakban felvetődött a kérdés, hogy az egykori keresztények ugyan miért nem voltak hajlandók imádkozni a császárért. Keresztényi magatartásunknak ugyanis természetes velejárója, hogy imádkozunk az uralkodóért, akár szimpatizálunk vele, akár nem. Jézus Krisztus mindenkiért meghalt. Ókori elődeink magatartását csak azzal magyarázhatjuk, hogy – neofiták lévén – nyilván annyira félték pogány életük helytelenségeitől és azok elkövetésétől, hogy könnyen túlzásokba estek a másik oldalon. Minden bizonnyal ezzel magyarázható a prozeliták iránt megnyilvánuló kezdeti szimpátia: a zsidó szokások gyakorlása a pogány élettől való védettséget jelenthette számukra. Péter és Pál küzdelmét ne tartsuk kétszemélyes vitának. Más oldalról pedig bizvást állíthatjuk, hogy az ókeresztények nem tudtak különbséget tenni a hitehagyásra és istentagadásra való felszólítás, valamint a császár üdvéért bemutatandó áldozat kötelezettsége között. Hősiességük lehet ugyan tiszteletre méltó, de olykor durván esztelen: ezt főleg a montanistáknál látjuk. Az ő magatartásuk már hasonlít a lázadásra. Márpedig keresztény ember nem lázadhat. Ha a lázadás indokolt és célszerű, akkor nem lehetünk megváltva. A történelem legnagyobb igazságtalansága megváltásunkkor történt.

³⁷ A császár, mint összekötő kapocs az Istenhez, mint isteni uralkodó mindenképpen az emberek fölött áll nemcsak pozicionálisan, hanem természetéből (*de natura*) adódóan is. Cf. Róm 13,1–17 szakaszt.

³⁸ Ez az állítás nem hamis. A történelem azóta bőséges példával mutatta meg nekünk, hogy az uralkodótól rendkívül sok függ, hívjuk őt akár császárnak, akár királynak, akár elnöknek vagy akár csak igazgatónak.

³⁹ Eusebeia az uralkodóval szemben. D. Kaufmann-Bühler: Eusebeia *RAC* 6 (1966) 986–988, 1002–1003. o. Cf. Az *imperiummal* kapcsolatos részt.

⁴⁰ A bálványozás okai és körülményei nincsenek kikutatva. Ezt axiómaként emlegetjük.

⁴¹ Az egyházatyák nem tiltakoztak a rabszolgaállapot ellen, mert nagyon jól tudták, hogy Krisztus királyságának „demokráciája” nem a materiális földi életre vonatkozik; „Itt már nincs görög vagy zsidó, körül-

metélt vagy körülmételetlen, barbár vagy szittyá, rabszolga vagy szabad, hanem minden és mindenben Krisztus.” (Kol 3,11) Ha szemére vetjük az egyházatyáknak, hogy elfogadták a rabszolgatartást, akkor mi követünk el hibát, s a felszabadítás teológiájának vágányára csúszunk. Cf. Meeks 1993, 49. o.

⁴² A Sol-tisztelet történetéről lásd: Marbach: *Sol RE III A,1* (1927) 901–913. o. I. Constantinus általánossá tette tiszteletét, Liberius pápa pedig ugyanezt rendelte a keresztények számára.

⁴³ Elvirai zsinat LX. kánonja: „Úgy határozunk, hogy aki bálványokat tört össze és ekkor ölték meg, azt ne vegyék fel a vértanúk jegyzékébe, mivel ez az evangéliumban nincs megírva, és arról sem tudunk, hogy az apostolok idejében valamikor is ilyet tettek volna.” (Erdő Péter 1983, 260. o.)

⁴⁴ *FIRA* II. p. 580. XV, III, 1–8. Titulus de maleficiis et Manicheis. Africa proconsulának, Iulianusnak, Diocletianus és Maximianus augustusok, valamint Constantius és Maximianus caesarok. Fordítási részlet: „A halhatatlan istenek gondviselésükben úgy intézték, hogy a múlt sok kiváló és bölcs férfia kipróbálta és kimondta, mi a jó és igaz, és ennek nem szabad ellenállni és vele szembeállni. Az új hit nem fordulhat a régi ellen. Mert a legnagyobb gonoszott annak szidalmazása, amit már az ősök kimondtak és meghatároztak, és ami megőrzi állapotát és menetét. Ezért megteszünk mindent, hogy megbüntessük a méltatlan emberek makacs tévelygését, azokat, akik új vallást állítanak szembe a régi hittel, és önkényes ítélkezésük alapján elvetik az istenek ősi adományát. A manicheusok a perzsáktól, a velünk ellenséges néptől jöttek a mi világunkba az utóbbi időben, mint új és szokatlan furcsaság. Sok gonoszított követnek el. Zavart idéznek elő a békés nép körében, és óriási károkat okoznak a városokban. Attól kell tartanunk, hogy idővel igyekezni fognak ... megmételyezni az ártatlan embereket, vagyis a szerény és békés római nemzetet és a mi egész világunkat. Ezért megparancsoljuk, hogy tűz emészsze el a manicheusok vezéreit és utálatos írásait. Híveik, ha továbbra is makacskodnának, fizessenek fejükkel, vagyonukat pedig vegye át az államkincstár.”

⁴⁵ Például N. A. Maskin: *Augustus principatusa. Kialakulása és társadalmi lényege*. Budapest, 1953. 240. o. (Maskin a történészek munkáiról kritikát és elemzést ad. Munkájából az addigi történetírás jól követhető.) Az *Imperium Romanum* társadalomtörténetének megismeréséhez ajánlható még: Alföldy Géza: *Római társadalomtörténet*. Budapest, 1996. Természetesen magam sem kívánom azt sugallni, hogy a Római Birodalom rendje tökéletes volt, hiszen nincs tökéletes emberi létesítmény sem társadalmilag, sem más-ként. Mégis gondolkozunk el azon, hogy Róma alapításától a Nyugat-római Birodalom bukásáig több mint 12 évszázad telt el. Rutilius Claudius Namatianus, aki Gallia szülőtte, a 4. és 5. század fordulóján dicsőíti és szereti Rómát, pedig ez a birodalomnak már hanyatló időszak. Idézek tőle: „*fecisti patriam diversis gentibus unam;*” – Különböző népeknek egyetlen hazát teremtettél. (Rutilius Claudius Namatianus: *De reditu suo sive Iter Gallicum I*, 63. Ed. Ernst Doblhofer. Heidelberg, 1972, 92. o.) Az egység megteremtése tehát dicsőség: fontos, elengedhetetlen. A keresztényeknél pedig így hangzik: *Quicumque enim in Christo baptizati estis, Christum induistis: omnes enim vos unum estis in Christo Jesu.* – Akik Krisztusban vagytok megkeresztelve, mindnyájan Krisztust öltöttétek magatokra. Azért mindnyájan egyek vagunk Krisztus Jézusban. *Latin-magyar nappali zsolnároskönyv (diurnale) az Esztergomi Breviarium és a Premontre Breviarium alapján a Premontre Rend Gödöllői Kanóniájának használatára szerint*. Szent Gellért Kiadó, 2000. 19. o.

⁴⁶ E kérdést itt végtelenül leegyszerűsítve adom elő. Részletes, a történelmi periódusok szerinti ismertetése az erre vonatkozó irodalom ismertetésével együtt megtalálható Földi / Hamza 1996, 76–101. o. Egy magyar nyelvű ismertetést még megemlítek: Diódsi György: *A római jog világa*. Budapest, 1973.

⁴⁷ Ez a magatartás a 2. század császárainál mindenképpen érvényesült. Korábban is megtaláljuk ezt a magatartást, amely a 3. század folyamán olykor-olykor megszakadni látszik. Diocletianusnak nem volt más választása, mint az, hogy a *Pater Patriae* megtépzott tekintélyét isteni szférába emelje. A mai kor embere épp attól szenved, hogy nincs egy fölötte álló tekintély. Ma már az egyház sem képviseli ezt a tekintélyt általában, mert a világhoz való alkalmazkodásával épp tekintélyét ásta alá. Volna mit tanulnunk a sokat szidott Diocletianustól?

⁴⁸ Ezért fontos javítani a köztudatban tévesen *edictum*nak nevezett 313-as rendeletet, amelyet I. Constantinus és Licinius augustusok együtt adtak ki. Ez nem *edictum* volt, hanem *constitutio*.

⁴⁹ Cf. II. 1. C.

⁵⁰ Lactantius: *De mortibus persecutorum* 34. Ed. J. L. Creed. Oxford, 1984, 52. o. Magyarul: *A keresztényüldözők halála*. Ford. Adamik Tamás. Prométheusz Könyvek 6., Helikon, 1985, 39. o.

- ⁵¹ Erdő Péter: *Az egyház jog forrásai. Történeti bevezetés.* Budapest, 1998.
- ⁵² E témához lásd Ananda Kentish Coomaraswamy: *Keresztény és keleti művészetfilozófia.* Libri Artis I. Arctus. Budapest, 2000.
- ⁵³ Traditio Apostolica XVI: „Vizsgálják meg azok mesterségét és foglalkozását, akiket a tanításra vezetnek. Ha valaki bordélyház-tulajdonos, vagyis örömlányokat tart, vagy hagyjon fel vele, vagy utasítsák el. Ha valaki szobrász vagy festő, tanítsák meg neki, hogy ne készítsen bálványokat. Vagy hagyja abba, vagy utasítsák el. Aki gyerekeket oktat, helyes, ha abbahagyja, de ha nincs más mestersége, engedjék meg neki, hogy folytassa. Ugyanígy a kocsihajtó, aki versenyez vagy játékon vesz részt, vagy hagyja abba, vagy utasítsák el.” Erdő 1983, 90. o.
- ⁵⁴ „Az alárendelt katona ne öljön meg senkit. Ha ilyen parancsot kap, ne hajtsa végre, és ne tegyen esküt. Ha nem fogadja el (ezeket a feltételeket), utasítsák vissza. Ha valakinek hatalma van élet és halál fölött, vagy egy város bíborba öltözött (legfőbb) tisztviselője, az vagy hagyja abba, vagy utasítsák el. Azokat a katekumeneket vagy hívőket, akik katonának akarnak állni, utasítsák el, mivel megvetették az Istent.” Erdő 1983, 91. o. Cf. Gáspár Dorottya: *Eskü a rómaiaknál és a sacramentum militiae.* Akadémia, Budapest, 1982.
- ⁵⁵ A mindennapi élet alakul át; Meeks 1993; Ousei Temkin: *Hippokrates in a World of Pagans and Christians.* Baltimore, London, 1991: A gyógyulás, gyógyítás ügye orvos, orvosság, kúra, diéta, azaz materiális anyagok hatása a pogányok számára, de a keresztények a gyógyulást Isten ajándékaként fogták fel. Ezért a világi gyógyszerelés és a vallásos gyógyítás közötti alapvető ellentétet az ókori világban nem lehetett megszüntetni. További részleteket lásd Benko 1984; Walter Pöschler: *Numen und numen Augusti.* ANRW 16/1, 355. o.
- ⁵⁶ A Sancti Quattuor Coronati névvel illetett vértanúk esete ilyen. Név szerint Castorius, Claudius, Nicostatus, Simpronianus kőfaragók, akiket Diocletianus idején végeztek ki, mert nem voltak hajlandók Aesculapius szobrát kifaragni. E négy kőfaragó történetét „a hagiographikus irodalom egyik legszövevényesebb és legrejtélyesebb problémájává” tették a translatiok. (Nagy 1939, 63 o.) Történetük, amelynek címe *Passio sanctorum quattuor coronatorum*, több latin nyelvű kéziratban maradt ránk és maradt a 12. századból egy görög fordítása is. (N. Vulič: *Fruskogorski mučenici.* Glasnik isto riskog društva u Novom Sadu IV. 1931, 361. o.). Valójában öt mártír története, az ötödik Simplicius. Ez a *Passio* őrzött meg adatot Antiochiából ide hurcolt püspökről, Cirillről, akit itt tartottak börtönben három évig, amely alatt többször megvesszőzték. (Nagy, 1939, 58–61. o.)
- ⁵⁷ Az egyház nem alkalmazkodott a világhoz, mint ahogy ma előfordul. Lásd bővebben: Molnár Tamás: *Az egyház, évszázadok zarándoka.* Budapest, 1997.
- ⁵⁸ 2Tim 1,10–12.
- ⁵⁹ Mt 10,34–39.

SOÓS SÁNDOR

Sinran*

*Egyetlen vétségen át – mely csupán pillanatig tartott,
világkorszakokra a
legmélyebb pokolra kerül valaki –
hogyan is kerülhetne akár csak szóba is a jó
sors, ha valaki már kezdetlen ideje halmozta a bűnöket?*

*És nem lesz szabaddá
pusztán egy bűn
levelezése által sem,
mert a régi bűnön át, még
mialatt azt levelezelte,
előállt egy újabb bűn.¹*

Sinran 1173-ban született, Kiotó környékén, Hino Arinori fiaként. Nyolcéves korában lett szerzetessé Kiotóban, az Enrjakudzsi kolostorban. A korszak, amelyben élt, a japán történelem egyik viszályokkal és háborúkkal terhes időszak volt. A 12. század végén zárult le az a hosszú háborúskodás, a Genpei-háború, amely két nagy nemesi család között zajlott le, s amelynek véget értével hosszú időre leáldozott a császári kormányzás időszaka s vele a boldog aranykor emléke. Minden addigi érték megkérdőjeleződött, minden, ami bizonyosnak tűnt, mulandónak bizonyult. Az országot feldúlták a harcolók, a nemesség pártokra szakadva küzdött egymással, a közrend megszűnt, éhínségek és járványok söpörtek végig a városokon és falvakon. Az utcákon temetetlen halottak hevertek, és senki sem lehetett biztos abban, hogy megéri a holnapot. Ilyen háttérrel alakult ki az a sajátos világkép, amelyet leginkább a nihilizmus legextremébb formáival rokoníthatunk.² Az elkerülhetetlen pusztulás tehetetlen várása, az eltűnt értékekre való szomorú emlékezés és az eltűnt tökéletesség szinte hiábavaló keresése jellemezte a kor gondolkodóinak létlátását. Nem véletlen, hogy a világ hiábavalóságát tanítása alapjává tevő buddhizmus szerepe éppen ebben a korszakban növekszik meg, és kilépve a kolostorok falai közül, lesz népi vallássá. Sinran ennek a vallási megújulásnak lesz egyik kulcsfigurája. Gyermekkoráról nem sokat tudunk. Ifjúkori nevelője a hírneves főapát, Dzsien³ volt.

Kolostori alapképzésének befejeztével Amida Buddha Csarnokában lett szerep a Hiei-hegyen. Az Enrjakudzsi kolostor szerzeteseként a kor minden jelentősebb, Japánban megjelenő buddhista irányzatával megismerkedhetett. Ez a kolostor eredetileg a Szaicsó⁴ nevéhez kapcsolódó Tendai irányzat főtemploma, ám már a legkorábbi időktől kezdve (788-ban remetéskedett itt Szaicsó, majd 805-ben alapítja meg a kolostort)

* Az evangélikus olvasó talán önállóan is rájön, miért figyelemre méltó számunkra a japán szerzetes életútja. – a szerk.

úgy is emlegetik, mint „a nemzet templomát”, amely az ezoterikus buddhizmus szemzőgéből az egész császárság szellemi központja.⁵ Nagy híró mesterek, rendalapítók és tanítók egész sora kezdte meg itt pályafutását, vagy tanult és elmélkedett itt életének egy szakaszában. Rjónin, Eiszai, Dógen és Nicsiren,⁶ hogy csak a legnagyobbakat említsük, mind e falak között sajátította el a Tan alapjait.⁷ A buddhizmus tanrendszeréből természetesen főként a Mahájána⁸ és a Vadzsrajána⁹ szövegeit és gyakorlatait tanulmányozták, s ebből következik, hogy mindnyájan ismerték azokat a tanításokat, amelyek a Tiszta Föld iskolájának szövegeiben hagyományozódtak át.

Amida – Amitábha Buddha kultusza Koreán át kínai közvetítéssel érkezett el Japánba, tulajdonképpen rögtön a buddhizmus átvételekor. Ő a Nyugati Paradicsom ura, az öt Ósbuddha¹⁰ egyike, aki a buddhizmus Nagy Szekér irányzatának egyik központi alakja. Az Amitábha név jelentése: Végtelen Fény, Határtalan Fény.¹¹ Mint a Nyugati Paradicsom Buddhája, még Bódhiszattvaként¹² fogadalmat tett, hogy minden hozzá fohászkozó lényt elvezet örök és múlhatatlan mennyországába. Bár alakját később úgy tekintették, mint a Sákjamuni Buddha idő feletti létmódját,¹³ mint Istenség a korai buddhista szövegekben nem szerepel, és nem is ismerik a Kis Szekér¹⁴ irányzatait követő országokban.¹⁵ A köréje fonódó tanításokban iráni mazdaista, indiai védikus, keresztény és később Kínában taoista elemek szövődtek egybe. Különös érdekessége kultuszának, hogy a törekvők számára a Nyugati Paradicsomban való újjászületés mintegy a megvilágosodás célkitűzésének helyébe lép. A róla szóló tanítások három legfontosabbika a Mahá-Szukhávati-vjúha-szútra,¹⁶ az Amitábha-szútra¹⁷ és a „Meditáció-szútra”.¹⁸ Ezek a művek, valamint számtalan kommentárjuk igen nagy népszerűségnek örvendett a japán mesterek körében. Sinran, aki szerepként igen fontos szolgálatot látott el a templomban – a „nenbucu” varázsima állandó végzéséért volt felelős, mind a szövegekkel, mind a meditációs és imatechnikákkal behatóan megismerkedik. Kolostori életéről nem tudunk sokat, ezekről az évekről később nem árult el semmit. Az bizonyos, hogy feladatát kielégítően látta et, hiszen az igen szigorú elvárások szerint hamar elbocsátották és megbüntették azt a szerzetest, aki vétett vagy mulasztott valamiben.

Amikor azután 1201-ben belekezdett egy száz napig tartó elvonulásba,¹⁹ még nem tudhatta, hogy élete gyökeres fordulatot vesz: a kilencvenötödik nap éjjelén álmában megjelent előtte a japán buddhizmus mitikus alakja, Sótoku herceg, és az álomban elvezette Hónenhez, aki ekkortól lett mesterévé.

Sótoku herceg (572–672) legendás alakká vált Japánban. Államférfi, régens, birodalomépítő és nagy tudású bölcs volt. Ő, mint a buddhizmus egyik fő meghonosítója a szigetországban, s persze maga is neves tudós, úgy élt a szerzetesi hagyományban, mint a Könyörületességből Alátekintő Bódhiszattva²⁰ testet öltése. Sinran Avalókitésvara képében látja meg a herceget,²¹ aki mintegy felszólítja a buddhizmus megújítására. A látomás hatására elhagyja addigi életét, és az álomképben bemutatott mestere keresésére indul.

*De akkor én, a kopasz-tudatlan Sinran,
a Kennin legelső évében felhagytam
a komplikált gyakorlatokkal,
s a Legelső Fogadalom²² lett egyszerre menedékem.*

Hónen (1133–1212), aki mesterévé lett, Mimasakában, a mai Okajama prefektúrában született. Apja egy alacsony rangú szamuráj, Uruma Tokikuni²³ volt. Kilencévesen lett szerzetessé, majd 15 éves korában örök fogadalmat tett a tendai iskolában. 1150-ben magányos aszkétaéletbe kezdett a Hiei-hegy egyik kolostorában, Kurotaniban. Mind a tendai iskolának, mind a régi buddhista iskolának, a narai teológiának mesterévé lett, ám ezekben a formákban nem találta meg azt a tökéletességet, amit kitartóan keresett. Amitábha kultusza, különösen a varázsima recitálása tűnt számára az egyedül célravezető módszernek. 1175-ben alapítja meg²⁴ saját iskoláját, melyet Dzsódónak²⁵ nevezett el. Az Amidizmus addigi formáit újrafogalmazva a varázsima²⁶ recitálásának kiemelt fontosságát hirdette, amelynek mind a teológiai képzés és tudás, mind a tradicionális meditáció és aszkézis alárendelődött rendszerében. Ám Hónen ezen utóbbi elemeket nem utasította el, és nem is tartotta szükségtelennek. Tanításában inkább a hangsúlyt helyezte át a recitációs imamódra, amely természetesen addig is ismert volt.²⁷ Ám azzal, hogy a hosszú tanulás és szigorú előképzés fontosságát megkérdőjelezte, egyszerre teremtett alapot egy népi vallási irányzat megjelenéséhez és a buddhista tanítás szinte teljes újraértelmezéséhez. A megszülető iskola igen nagy népszerűsége miatt, olyannyira, hogy hamarosan felkeltette az udvarral szoros kapcsolatban álló hagyományos szerzetesség figyelmét és rosszsallását. Bár Hónen mindent elkövetett, hogy követői túlkapasáinak gátat szabjon, törekvése nem járt sikerrel.²⁸ 1204-re valóságos hadjárat indul a mester és tanítványai ellen, négy szerzetesét ki is végzik. A dolog odáig fajult, hogy végül 1207-ben Hónent Sikkoku szigetére száműzték, ahonnan csak néhány hónappal a halála előtt tért vissza Kiotóba. A száműzés egyik kiváltó oka Hónen tanítványainak sokszor közbotrányt okozó viselkedése, és nemegyszer erőszakosságba torkolló makacssága volt. A másik ok a hagyományos iskolák ellenkezése és elutasítása az új tanítás iránt, amely végül szervezett ellenkezést szült, s a tiltakozás petícióként a császári udvarba is eljutott.²⁹ Mint a fő tanítványok egyike, Sinran sem kerülhette el a száműzetést, Ecsigóban telepítették le, szerzetesi öltözködésétől és nevéétől megfosztották.

Bár életének ezen időszakáról nem sokat tudunk, az bizonyos, hogy ekkor házasodik meg, s hét vagy nyolc gyermeke is születik. Ő volt az első buddhista szerzetes, aki nyíltan megházasodott,³⁰ és példája később számos követőre talált. Ez életének egyik olyan rejtélyes motívuma, amely valószínűleg kora fiatalságában gyökerezik.

*Ó, te bolond énem!
Fuldokolsz a vágyak tengerében,
s evilág hegyén bolyongsz!
Nézz hát végig magadon!
Jobban teszed, ha inkább szomorkodol!*

A testi vággyal való küzdelem Sinran egyik legmegoldhatatlanabbnak tűnő problémája volt annak idején, még ifjú szerzetesként. Végül, amikor már nem látott más megoldást, egy második zarándoklatot tett a Csóhódzsi szentélyébe, hogy a Könyörületesség Urának segítségét kérje vívódásában. A Bódhiszattva ismét megjelent előtte és igen meglepő revelációban részesítette:

*Ha a vágy kínzó ereje által
szüzességi fogadalmadat megszeged,
ám tegyed!
Én éretted csodálatosan szép, női alakot öltök
és a kedveseddé leszek.
S azután, ha üt végső órád,
országom, az örök boldogság hona vár rád!*

Felvette a Fudzii Zensin nevet, és egyszerű, a körülményekhez alkalmazkodó életet élt, mestere tanításain elmélkedve és napi gyakorlatként végezve a nenbucu varázsima recitálását.

1211-ben a száműző dekrétumot visszavonják, de ő nem tér vissza korábbi kolostorába, hanem a mai Ibaraki prefektúrában, Inadában telepedik meg. Döntésének egyik oka az lehetett, hogy mesterének halálhíre eljutott hozzá.

*Hónen, mondják, eleven buddha volt.
Békésen ült a lótusztrón legfelső grádicsán
És úgy tanított tanult férfiakat, akárha
novíciusok lennének.
Hónen mindössze egyoldalnyi tana csodálatos!³¹*

Itt már tanítványok egész köre hallgatja beszédeit, akik közül soknak a neve is fennmaradt. Ezekben az években állítja össze élete fő művét is, a Kjógjószinsót. Ez egy antológia a szútrákhoz és a kommentárokhoz fűzött gondolataiból. Az első változattal 1224 őszére készült el. Művének központi fogalma a hit, mint a legfontosabb út a Nyugati Paradicsomba. Ezt az írását többször átolvassa és kijavítja, majd a végső változatot lemásolja tanítványai számára. Több himnuszt is ír ekkor. Tulajdonképpen ezekben az években érlelődik meg benne az a tanrendszer, amelyet a Dzsódó-sinsú iskola hirdet. Az amidizmus addigi formáihoz képest radikálisan szakít minden addigi irányzattal és formával. Tanítása szerint a Buddha tökéletességéből fakadó erő – amely nem az ember sajátja, hanem objektíven létező külső valóság – az egyetlen, amely megmenti az embert, tekintet nélkül annak képességeire, tudására vagy erkölcsi állapotára. A hit – „tariki” – külső erő, amely már önmagában Amitábha kegyelmének³² egyik formája. Kezdetlenn és vég nélküli örökkévalóság a Buddha, amelynek transzcendens szférájába nem juthat el a korlátok között megnyilvánuló ember. A megvilágosodás mindezek alapján nem nyugodhat semmiféle gyakorlaton, meditáción vagy imán, hanem csak és kizárólag azon a hiten, amely egyetlen szemvillanás alatt a tökéletes Buddha-

földre emeli az embert, legyen az bármilyen bűnös. A bűn, amely a buddhizmuson belül két fő formával bír, egy örök, nem megfogható kezdetű abszolút,³³ valamint egy, az erkölcsi és személyes létbeli egyedi megjelenéssel,³⁴ Amitábha fogadalmán át eleve legyőzött, és valójában nem is bír fontossággal. Az érdemek vagy a megtisztulás így érvényét veszti, és nem is értelmezhető. Szakított a népszerű elképzeléssel is, hogy a Buddha a halálos ágyán fekvő emberért jön el, aki csak a legeslegvégső pillanatban ismeri meg megmentőjét. Sinran tanításában a hit felébredése az a pillanat, amelyben az ember a Nyugati Paradicsomba ragadtatik. Híveit ekképpen a Buddhákkal egyenrangúnak tekintette. A Tiszta Föld tanításainak ezen értelmezése azt is magába foglalta, hogy nagy megnyugvást és lelki békét adott azoknak a híveknek, akik sorsukat így már beteljesítettnek élhették át. Sinran új értelmezést adott azoknak a tanoknak is, amelyek a Buddha-testeket foglalták magukba. A klasszikus felosztás hármasságát, a Nírmánakája³⁵, Dharmakája³⁶ és Szambhógakája³⁷ rendszerét két test, egy véges emberi és egy öröktől fogva való, abszolút Buddhamező különválására váltotta, amit a hitben és odaadásban realizálódó szeretet tesz egyfajta rejtett hármassággá. A hit kiemelt fontosságát azonban – s ezt nem szabad elfelejtenünk – olyan korban jelentette ki, amely a teljes létbizonytalanság időszakában volt.³⁸ Az az emberi világ, amely tapasztalati szinten elé tárult, a buddhista „hat világ” közül sokkalta inkább a pokol képét idézte, semmint a törekvés színterét adó emberi világot.³⁹ Ebből a kontextusból talán már érthető, hogy azon a buddhizmuson belül, amely mindig is az emberi tettet állította tanításának középpontjába,⁴⁰ miért jelenhetett meg és kaphatott kiemelt szerepet az önmegismerés módozataitól látszólag oly messzire álló pusztá hit. Hiszen a Felébredett éppen azokhoz intézte szavait, akik a „Nemesek Ösvényére Lépők”, vagyis a helyes felismerés, elhatározás, megnyilatkozás és törekvés útján felelőssé válnak tetteikért. Pontosan ez, az emberi felelősség teljes és mindenre kiterjedő felvállalása jelentette és jelenti azt a szellemi utat, amely megkülönbözteti a megszabadulásra törekvőt a közönséges embertől. Ez azonban csak a legmélyebb hit – a felébredésbe vetett hit és bizonyosság – mindent felölelő tartományában nyerheti el értelmét. Buddha a Tan pillérévé tette ezt, még ha sokszor kimondatlanul is. Másfelől, önvalósággal bír, nem illúzió természetű világot, amelyben valódi születés, szenvedés vagy megszabadulás jelen volna, egyetlen buddhista iskola sem ismer. Sinran tanításában a régi iskolák módszerei és időhöz kötődő aspektusai úgy jelentek meg mégis, mint elégtelen és sehova nem vivő, elavult eszközök. Ezért vetette el őket, tanításában a végső idők emberi tehetetlenségére koncentrálna. Jellemző módon egész hátralévő életén keresztül vívódott a tanítás tökéletes formába öntésével.

*Tunyaságba süppedt régen,
de ma már éberem vigyáz,
bevilágítja a Földet,
mint Hold a tiszta éjszakát.⁴¹*

1235 körül tért vissza Kiotóba, ahol kiterjedt irodalmi tevékenységet folytatott. Töprengéseiről és gondolatairól sokat elárulnak azok a levelek, amelyeket tanítványainak

írt ekkoriban. Életének alkonyán egy igen nehéz és keserű problémával kell szembenéznie. Az egyik fia, Zenran, aki apja tanításait a Kantó vidékén terjesztette, egyre inkább önállósodni és elszakadni akarva, saját iskola alapításába fogott, megosztva ezzel a közösséget. Apa és fiú között a viszony úgy elmérgesedett, hogy végül Sinran 1256-ban végleg szakított vele, és megtiltotta neki, hogy tanítson, illetve végleg elhárította magát tőle.

1262-ben halt meg, s testét a higasijamai Ennindzsi szentélyben hamvasztották el. A nevéhez kötődő iskola intézményként való megalapítása már követőinek feladatává lett. A későbbiek során a Dzsódó-sinsú tíz, egymástól többé-kevésbé eltérő irányzat alakjában jelent meg, s ezt a formáját megőrizte mind a mai napig, amikor is a legnépesebb japán buddhista közösségként áll fenn.⁴²

„Amikor az Amida-hit nagy japán mesterét, Sinrant azzal vádolták, hogy túl könnyűnek mutatja az üdvösségre vezető utat, ő így felelt:

»Dehogy könnyű az én utam! A gőgös ember számára a legnehezebb dolog éppen az, hogy ne magára, hanem másra hagyatkozzék.«⁴³

SZÖVEGEK

Amitábha 48 fogadalmából⁴⁴

1. A három szenvedésteli születés – pokolbeli, éhesszellem-létben való, állati – nem lehetséges országomban.
2. Az emberek és az istenek soha nem vágnak vissza országomból a három szenvedésteli születésbe.
8. Világomban minden ember azzal a képességgel születik meg, hogy képes lesz ismereni azokat a gondolatokat, amelyeket a magasabb világok lényei gondolnak.
10. Az országomban élő emberek és istenek közül egyetlenegy sem fog ragaszkodni semmihez, még a saját testéhez sem.
13. Létem és életem végtelen lesz.
15. A világomban élő minden ember és isten is végtelen életű lehet ezáltal, ám szándéka szerint e végtelen életről szabadon le is mondhat.
18. A tíz világirány minden lényé, aki csak segítségül hívja nevemet, tízszer kimondva azt, valóban az én országomban fognak újjászülni, kivéve, ha vétkesek az öt főbűn valamelyikében, vagy ártottak a Tannak.

19. Halálának pillanatában megjelenek a tíz világirány minden olyan lényének, aki életében a megvilágosodásnak szentelte magát, és gyakorolta a jótetteket.

20. A tíz világirány minden olyan lénye eléri általam vágya beteljesedését, aki meghallja nevemet, a Tiszta Földre vágyik és a jót cselekszi.

31. Országom ragyogó tisztasága által képes lesz visszatükrözni a tíz világirány Buddháinak tökéletességét.

35. A tíz világirány mindama női, akik a tökéletességre vágnak, de gyűlölik női testüket, haláluk után megszabadulnak e nyűgtől kegyelemből, s nem születnek nőként többé.

39. Az országomban élők abban a boldogságban időznek majd, amelyben a vágyain úrrá lett szerzetes időzik.

45. A más világok bódhiszattvái a meditáció legmagasabb állapotában⁴⁵ elmerülve teljesíthetik be a Buddháságot nevem erejéből.

48. A más világok bódhiszattvái a Tan három szintjét színről színre látják majd, és a felébredés tudatossága visszafordíthatatlanul eltölti őket.

Az Igaz Hitről⁴⁶

(részlet)

*Ő, kinek élte véget nem érő, Buddha, menedékünk!
A fényugarat, melyhez ember fel nem érhet, illesse tisztelet!*

Hózó Boszacu⁴⁷ eljövendő létének még csírájában volt akkoron, s a Könnyörületesség Királya⁴⁸, a hatalmas Buddha lábainál ülve hallgatta a megszabadulás tanait, amikor meglátta hirtelen minden Buddha Tiszta Földjének ősoját, s ebben megismert minden jót és rosszat, amely csak a világban van. S szövetséget kötött, fogadalmat téve, mely megdönthetetlen és felülmúlhatatlan, s mit nem tett addig senki sem, öt végtelen világkorszak alatt végzett aszkézisben megerősítve és újra meg újra megfogadva: „A világnak mind a tíz irányában hallják majd üdvöt hozó nevem. Szétsugárzó fényben hatom át mind a három világot, a Tiszta Örömbbe vonva az egész valóságot. Minden lényt beragyogjon e fény! Amitábhá Neve legyen a nagy mű, a menekülést elhozó!”
[...]

Sinran mondásaiból⁴⁹

„Amint az emberben a hitbéli bizakodás által felkél a szándék arra, hogy a Buddha nevét hívja segítségül, hogy Amitábha fogadalmának csodaereje által megmeneküljön, hamarosan részesül áldásában, amely megtartja magában és nem veti el soha. Amitábha időknek előtti fogadalmában nincs különbség idős és fiatal ember, jó vagy rossz között, amit majd mind elnyer, az egy, s a szívbeli hiten nyugszik. Hiszen a Buddha fogadalmát éppen azért tette, hogy az embert, kinek bűne mély és terhes, s ki a test vágyódásaiban megragadt, megmenthesse. Mivel korábbi fogadalma éppen az volt, hogy pusztán a belé vetett hit már megmentővé legyen, nincs is szükség másra, bármilyen jó cselekedet végrehajtására. Nincs is valójában semmi sem, ami jobb lenne, mint Buddha nevének segítségül hívása. Szörnyű tetteitől sem kellene félnie, hiszen nincs és nem lehet olyan bűn, amely elég erős volna ahhoz, hogy Amitábha korábbi szándékát megakadályozhatná.”

Himnusz a Genzerijaku Vazanból⁵⁰

*Amikor valaki a „Namu Amida Bucut” kántálja,
Brahma és Indra⁵¹ leborul előtte, s a
Jó és kegyes istenek sokasága
Éjjel és nappal éltét vigyázza.*

*Amikor valaki a „Namu Amida Bucut” kántálja,
Őrzi őt és együtt óvja a négy világirány Istenkirálya,⁵²
Megóvja nappal és éjjel,
Minden démont elűzve ad menedéket.*

*Amikor valaki a „Namu Amida Bucut” kántálja,
Fejet hajtának előtte a föld istenei is,
S miként a tárgyat az árnyék követi,
Követik óvón melléállva.*

*Amikor valaki a „Namu Amida Bucut” kántálja,
Leborul előtte maga a Sárkánykirály⁵³,
S minden sárkány is – nappal és éjjel
Mind csak őt vigyázza.*

*Amikor valaki a „Namu Amida Bucut” kántálja,
Leborul előtte a Halál Királya⁵⁴,
S az Őt Lét bírásaival együtt – nappal és éjjel
Mind csak őt vigyázza.*

*Amikor valaki a „Namu Amida Bucut” kántálja,
Sáksamuni előtt megjelenik a Legmagasabb Ég⁵⁵
Királya, óvja őt és védi
Oltalmába ajánlva.*

*Az ég és föld minden istene
Nem más ekkor, mint a Jónak szelleme,
S mind eme istenek megvédik azt,
Ki a Nenbucu útján halad.*

*A felmérhetetlen Fogadalom-erő,
Csak a Megvilágosodáshoz mérhető.
S hogy juthatnának oda gonosz szellemek,
Ahol e hit megjelent?*

Jegyzetek

- ¹ Sántidéva: *Bódhicsárjavatára*, 4/22–23. vers.
- ² A japán létszemléletre mindig is jellemző melankolikus hangvétel – lásd példaként a „mono no aware”: minden dolgok állandótlanságának az irodalom kezdeteitől nyomon követhető jelenléte ezekben az évtizedekben a végletekig felfokozódik.
- ³ 1155-ben született és 1225-ben halt meg, ő a szerzője annak a történeti-filozófiai írásnak, amely a „mappó”, vagyis a buddhista eszkatológia egyik alpműve Japánban. A „Gukansó” a buddhista törvény hanyatlásának periódusait kapcsolja össze a japán uralkodók sorával, a letűnt tökéletességtől a jelenig, mely a véget hozza el. A közelgő világvége várásának elmélete egészen biztosan alapvetően meghatározta Sinran egész munkásságát.
- ⁴ 767–822 között élt.
- ⁵ Az alapító szándéka szerint új utakat keresett, így szakított a korábbi idők irányzataival, az úgynevezett Nara-buddhizmussal, az addig legfontosabb központnak számító Tódaidzszivel, illetve a tendai korábbi irányzataival.
- ⁶ Rjónin (1072–1132) a Tiszta Föld iskola egyik nagy tanítója volt. Eiszai (1141–1215) a rinzai, Dógen (1200–1263) a szótó zen iskola megalapítója, meghonosítója Japánban. Nicsiren (1222–1282) az Amidista népi buddhizmus legnagyobb és legellentmondásosabb alakja és szektaalapítója.
- ⁷ A kolostor a későbbi időkben is megőrizte kiemelt szerepét, nagy befolyással bírt a császári udvarra, s kiterjedt hatalma révén önálló politikai tényezőként lépett fel, egészen a 16. századig, amikor azután az ország újraegyesítése nagy feladatának egyik lépéseként Oda Nobunega katonai erővel megtorlta hatalmát, 1571. szeptember 30-án a kolostort 3000 szerzetesével együtt elpusztította. 1642-ben azután újra felépítették a Szaicsó alapította épületet. A pompás fapagoda Japán harmadik legnagyobb ilyen épülete.
- ⁸ Nagy Szekér.
- ⁹ Gyémánt Szekér.
- ¹⁰ Az Ósbuddhák – „Ádibuddhák” a Nagy Szekér és a Gyémánt Szekér tanításaiban azok az okságon túli örök megvilágosultak, akiknek a különböző világban megjelenő Buddhák és Bódhiszattvák a megnyilvánulásai. A különböző művekben mint a tiszta tapasztalás és teljes megszabadulás szimbólumai szerepelnek.
- ¹¹ Egy másik elnevezése: Amitájusz, „Örök élet”. Kínában és Japánban a két alak tulajdonképpen különvált és önálló kultusszal bírt, bár Amitájusz tisztelete alig jelent meg a szigetországban.
- ¹² A megvilágosodást elérve, a lények üdvéért a világ köreiben megmaradó felébredett.

- ¹³ Ikonográfiai ábrázolásain igen könnyen összetéveszthető a Történeti Buddhával, kezeit legtöbbször meditációs tartásban tartja, lótuszülésben helyezkedik el, szerzetesi csuhát visel, feje tetején koponyadudorral – usnísával – ábrázolják.
- ¹⁴ Hinájána.
- ¹⁵ Délkelet-Ázsia országaiban.
- ¹⁶ A mű a Krisztus utáni első században született és öt különálló, különböző iskolákhoz köthető kínai fordítása volt ismert. A szútra legfontosabb tanítása Amitábha fogadalmainak felsorolása.
- ¹⁷ Ezt a szútrát Kr. u. 402 körül Kumarádzsiva fordította kínaira. A viszonylag rövid mű legfontosabb eleme a nenbucu varázsima recitálásának ismertetése.
- ¹⁸ Ez a szöveg Kínában keletkezhetett, és a Történeti Buddha tanításaként közli az Amitábha Országában való születést eredményező meditáció módozatainak ismertetését.
- ¹⁹ Az elvonulás a buddhista iskoláknál olyan zárandoklat és lelki gyakorlat, amelynek idején a szerzetes fokozottan a meditációra és az imagyagorlatokra koncentrált. Általában valamely híres templomot vagy szentélyt kerestek fel ennek keretében, s a hely védőistenségének oltalma alatt végezték el a gyakorlatot.
- ²⁰ Avalókitésvara Bódhiszattva, aki a Tan rendszerében Amitábha kivételülése, mintegy immanens és aktív formája.
- ²¹ Az elvonuláskor Rökkakudóba, a Csóhódzsi templomba vonult vissza, amelynek védőistensége Avalókitésvara, fő védőszentje Sótoku herceg volt.
- ²² Amitábha fogadalma minden lény megmentésére.
- ²³ A hatalmi és klánharcokba belebonyolódó nemest egyik ellenfele könyörtelenül lemészárolta. Apja halála egy éltre ellenszenvessé tette Hónen szemében a különböző politikai küzdelmeket, ami később a tendai iskola politikai szerepvállalásával szemben is elhatárolódásra készítette.
- ²⁴ Az alapítással kapcsolatban igen fontos megjegyezni, hogy Keleten, az európai gyakorlattal ellentétben, amely sokkal inkább törekszik megőrizni a hagyomány tisztaságát, szinte minden jelentősebb buddhista mester saját iskolát és tanítványi láncot hozott létre. Ezek népszerűsége és ismertsége a lehető legnagyobb szélsőségek között mozog, ami azonban fontos, az az, hogy Hónen és Sinran szélsőséges szakítása a tanultakkal nem kirívó példa, hanem éppen – egyfajtaképpen – szabálykövetés.
- ²⁵ Ez Amitábha paradicsomának, Szukhavátinak japán neve.
- ²⁶ A nenbucu tulajdonképpen az indiai tantrikus – Gyémánt Székér – mantrahagyomány egy formájának is tekinthető, folyamatos ismétlése jelentette az imamódot. Maga a „Namu Amida Bucu” varázsima az értelmezések szerint a személyes és törekvő tudat, a „Namu”, Hódolat kifejeződésben jelenik meg, és lesz egyé az abszolúttal a Buddha nevének kimondásában.
- ²⁷ Saját rendszerében napjában 70 000-szer kellett elismételni a varázsímát.
- ²⁸ Intéseit hét pontba foglalva tárta tanítványai elé, amelyek sokat elárulnak a történekről: 1. Azért, mert Amitábhat követitek, még ne kritizáljátok a singon és a tendai tanításait, más Buddhákat és bódhiszattvákat. 2. Ne vitatkozzatok más gyakorlatokat végző tudósokkal és gyakorlókkal. 3. Ne próbáljátok a más hitűeket nézetük elhagyására kényszeríteni. 4. Ne bátorítsátok a hűsevést, az ivást és a szexuális kicsapongást a Nenbucu nevében. Ne nézzétek le az erények útján járókat. 5. Józan ítélőképesség és mértékletesség nélkül ne hirdessétek tanításainkat, és ne keveredjete vitákba hiábavalóan. 6. Ne ereszkedjete le a populáris és tetszetős stílushoz, ha tanítotok. 7. Sokszor teljesen légből kapott és minden valóságot nélkülöző elképzeléseiteket ne állítsátok be a mester tanításaként.
- ²⁹ Ez az irat volt a Kófukudzsi szódszó. A pontokba szedett vádirat szintén sokat elárul a japán buddhizmus helyzetéről és problémáiról: 1. Hiba és tévedés, hogy császári engedély nélkül alakítottak új szektát. 2. Hiba és tévedés, hogy új ábrázolásokat és fogalmakat vezettek be a köztudatba, képeiken Amitábha híveit közvetlenül megvilágítja a Buddha fénye, ami a többi, régi iskola követőit viszont nem világítja meg. 3. Hiba és tévedés a Sákjamuni Buddha szerepének hanyagolása. 4. Hiba és tévedés, hogy elhanyagolják a jócselekedeteket, a nenbucu kivételével. 5. Hiba és tévedés, hogy visszautasítják a sintó isteneket. 6. Hiba és tévedés, hogy a nenbucu kivételével minden más, a Tiszta Földre vivő módszert elvetnek. 7. Hiba és tévedés, hogy félreértik a nenbucu jelentőségét és szerepét. 8. Hiba és tévedés, hogy elvetik a szerzetesi fegyelem tanításait és előírásait, és kompromisszumot kötöttek a világi étellel. 9. Hiba és tévedés, hogy tanaikkal zavart támasztottak a nép körében, elvetve a Tan és a Császár harmóniáját.
- ³⁰ Bár a szerzetesi fogadalom eredetileg a teljes nőtlenséget foglalta magába, nem Japánban találkoznak először nők és óvatosan fogalmazva a női nemet el nem utasító buddhista aszkéta alakjával. Az indiai

tantrikus vagy a kínai, taoista elemeket ötvöző Nagy Szekér irányzatok közül több egyenesen férfi és nő testi együttéléséből vezeti le gyakorlatait, a nőiségnek mint világot alakító erőnek kiemelt fontosságot tulajdonítva. Másfelől azzal, hogy a házáséleten belül tekintették megvalósíthatónak a megszabadulás gyakorlatait, lehetőséget teremtettek arra, hogy az addig zárt szerzetesi közösségekben jelen lévő buddhizmus a világi életet fel nem adó emberek számára is megélhető legyen. Ebben a megközelítésben a szüzesség fogadalma az erkölcsösségben megnyilvánuló tisztaságként jelent meg.

³¹ Ikkjú Szódzsun verse.

³² A kegyelem nem a Buddha cselekedete, hanem maga a Buddha.

³³ Ez az „avidjá” a nemtudás, amely a buddhista filozófiában a szenvedéssel teljes lét ősoka és forrása.

³⁴ A tettek következményeként jelenítve meg azt a léte, amely maga a személyes sors.

³⁵ Látszattest, Elvarázsolt Test, a Buddha látható, emberi alakja.

³⁶ A Tan-Test, a nem változó időfeletti jelenlét létmódja.

³⁷ A Gyönyörűség-Test, amely az átváltoztatás hordozója.

³⁸ Semmi sem áll ettől távolabb, mint a mai késztermékvilág késztermék-vallásossága. Abban a világban jó nem várt az emberre, és épeszű ember egyetlen percet sem akart tovább eltölteni az elviselhetetlen kínban.

³⁹ A hat világ örvénylő körében az emberi világ a törekvés és a változás színtere, ahonnan a megszabadulás elérhető.

⁴⁰ Olyannyira, hogy valódi buddhista teológiáról nem is beszélhetünk.

⁴¹ *Dhammapada*; 172. vers. Fordította: Fórizs László.

⁴² Pontos számadatot jellemző módon nem adhatunk, de legalább 15 millió hívővel kell számolni.

⁴³ Nemeshegyi Péter idézi 1999 decemberében, az *Új folyam* 11–12. számában megjelent cikkében.

⁴⁴ A Mahá-Szukhávati-vjúha-szútrában szereplő fogadalmak közül legyen itt néhány.

⁴⁵ Szamádhi – szemlélő és szemlélt tökéletes egybefonódása a tökéletességben.

⁴⁶ Sósinge. A Sinran által írt mű összefoglalja az Amitábhára vonatkozó tanításokat, és bemutatja az iskola szellemi leszármazását Nágárdzsunától a kínai mestereken át egészen Sinranig. A mesterek sora a következő: Nágárdzsuna, Vaszubandhu, T'an-luan (japánul: Donran; 476–542), Tao-cso (japánul: Dósaku; 562–645), San-tao (japánul: Zendó, 613–681), Gensin, más néven Esin (942–1017), aki a kultusz meghonosítója volt Japánban, Hónen és Sinran.

⁴⁷ Dharmákara Bódhiszattva, Amitábhá buddha megtestesülésének neve a szövegekben aszkétaként jelenik meg.

⁴⁸ Avalókitésvara – itt tulajdonképpen a történeti Buddhával is azonosítható.

⁴⁹ Sinran mondásait és szóbeli tanításait tanítványai írták le és állították össze szöveggé, amely mintegy önálló hagyományként öröklődött nemzedékről nemzedékre. A szövegek fő gondozója Sinran unokája volt.

⁵⁰ Sinran több himnuszt is írt, ezek általában a kínai versforma szabályosságát követik.

⁵¹ Indiai istenek, Brahma a teremtő, Indra a Villámok Istene – az Istenek Királya.

⁵² Lókapála.

⁵³ Az alvilági vizek ura.

⁵⁴ Jáma.

⁵⁵ Paránírmítá-vasavartin szamádhi.

Irodalom

Colcutt, M.–Jansen, M.–Kumakura, I.: *A japán világ atlasza*. Helikon–Magyar Könyvklub, Budapest, 1997.

Cseh Éva: *Japán buddhista művészet*. Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, 1996.

Dobbins, J. C.: *Jódó Shinshú*. IUP, Bloomington–Indianapolis, 1989.

Grotenhuis, Elizabeth ten: *Japanese Mandalas*. UHP, Honolulu, 1999.

Haas, H.: „Amida Buddha unsere Zuflucht”. k. n., é. n.

Hori, I.: *Folksreligion in Japan*. UCP, Chicago–London, 1983.

Kitagawa, J.: *Religion in Japanese History*. CUP, New York, 1966.

Matsunaga, A.–Matsunaga, D.: *Foundation of Japanese Buddhism*. BBI, Los Angeles–Tokyo, 1984.

Oguro, T.: *Ein Vergleich Rettungsgedankens bei Shinran und Luther*. Marburg/Lahn, 1975.

Pörtner, P.–Heise, J.: *Die Philosophie Japans*. AKV, Stuttgart, 1995.

The Pure Land Tradition. ed. by: J. Foard, R. K. Payne, M. Solomon, BBSS, Berkeley, 1996.

Szentirmai József: *Japán építésze*. Corvina Kiadó, Budapest, 1983.

Vasziljev, L. Sz.: *Kultuszok, vallások és hagyományok Kínában*. Gondolat, Budapest, 1977.